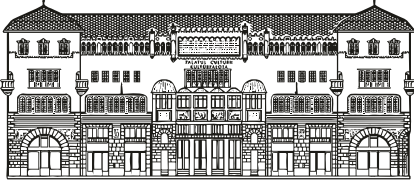


MARISIA

Studii și materiale

XXXIV–XXXV

Arheologie



EDITORIAL BOARD

General editor: Zoltán Soós

Volume editor: Zalán GYÓRFI
Botond REZI

Editorial Assistants:

Rita E. NÉMETH (Prehistory)

Sándor BERECKI, Daniel CIOATĂ (Iron Age)

Nicoleta MAN, Szilamér Péter PÁNCZÉL (Roman Age)

Coralia BONTA, Keve LÁSZLÓ (Middle Ages)

Front cover:

The fibula from Suseni (photo: B. Rezi)

Correspondence:

Muzeul Județean Mureș / Mureș County Museum

CP 85

str. Mărăști nr. 8A, 540328

Târgu Mureș, România

ISSN 1016-9652



www.edituramega.ro

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

STUDII ȘI MATERIALE

XXXIV–XXXV

ARHEOLOGIE

Târgu Mureș
2014–2015

CONTENTS

ARTICLES

- József PUSKÁS**
New Prehistoric Discoveries from Albiș/Kézdiálbis (Covasna County, Romania) 7
- Sándor BERECKI**
Late Iron Age Finds from the Collection of István Dénes 17
- Daniel CIOATĂ – Koppány Bulcsú ÖTVÖS**
Roman Military Equipment from Sărățeni 31
- Daniel SPÂNU**
Mica necropolă din secolele II–III p. Chr. de la Sighișoara–*Dealul Viilor* 39
- GÁLL Erwin – HÖGYES Mihály Huba**
Néhány gondolat a Kis-Szamos völgyének Árpád-kori településterületéről
(11. század – 13. század első fele) 57
- Erwin GÁLL**
Habitatul est-transilvănean în secolele XII–XIII. Evoluțiile microzonei Sighișoara
și a sitului *Dealul Viilor* într-un peisaj de graniță 73
- Adrian Andrei RUSU**
Medieval *stili* from Romania 107
- Zalán GYÓRFI**
Medieval Weapons from Bistra Mureșului 117
- István KARÁCSONY**
Sighișoara – structuri urbane, arhitecturale și stilistice. Câteva probleme privind
evoluția zonei citadine din regiunea străzii Morii (*Mühlgasse*) și a Bulevardului
1 Decembrie 1918 (*Baiergasse*) 139

BOOK REVIEW

- Orsolya Láng – Alexandra Nagy – Péter Vámos, *The Aquincum Macellum. Researches in the area of the macellum in the Aquincum Civil Town (1882-1965). Applying news methods for old excavation materials.* Aquincum Nostrum I.3., Budapest, 2014. 198 pages, 44 tables (by **Lóránt VASS**) 189

- ABBREVIATIONS** 191

HABITATUL EST-TRANSILVĂNEAN ÎN SECOLELE XII-XIII. EVOLUȚIILE MICROZONEI SIGHIȘOARA ȘI A SITULUI DEALUL VIILOR ÎNTR-UN PEISAJ DE GRANITĂ*

ERWIN GÁLL

Keywords: Sighișoara, middle age, 12-13th centuries, Dealul Viilor, settlement, churchyard

Cuvinte cheie: Sighișoara, epoca medievală, secolele XII-XIII, Dealul Viilor, așezare, cimitir din jurul bisericii

Lucrarea urmărește să prezinte aspecte de habitat din punctele „Așezare” și „Necropolă”, încercând integrarea acestora în peisajul arheologic al zonei Sighișoarei din secolele XII-XIII, respectiv într-un cadru geografic mai extins, și anume estul și sud-estul Transilvaniei. Concluziile lucrării, pe de o parte sunt de ordin microzonal și se referă la polifuncționalitatea așezării/așezărilor de pe Dealul Viilor, pe de altă parte se referă la habitatul și organizarea habitatului de către regalitate în cursul secolului al XII-lea în estul Transilvaniei.

Poziția topografică a siturilor (Planșa 1)

În județul Mureș, zona Sighișoarei (germ. *Schäßburg*; magh. *Segesvár*) este așezată topografic, într-un punct al văii Târnavei Mari, unde aceasta prezintă o îngustare cu aspect de defileu tăiat într-un sistem de terase, modelate în substraturi dure de gresii pontiene. Această micro-morfologie îi conferă zonei un rol de poziție cheie în culoarul râului Târnavă Mare. Defileul este un punct obligatoriu de trecere spre zona de est și sud-est a Transilvaniei. Cele două situri arheologice denumite „Așezare” și „Necropolă” sunt situate la circa 4 km distanță de acest defileu.¹

Situl *Dealul Viilor* se află la marginea de nord-est a municipiului Sighișoara, pe prima și a doua terasă de pe malul drept al Târnavei Mari. Privit de la distanță, Dealul Viilor pare un uriaș amfiteatru orientat spre sud, la marginea de nord-est a orașului Sighișoara. Extremitatea sa vestică este marcată de o falie aproape verticală care constituie cariera de lut din care Fabrica de

cărămidă, actuala SICERAM, își extrage materia primă de aproape o sută de ani. Deasupra fabricii, spre nord-est, se află mica așezare numită Cătunul Viilor.² Din păcate toponimia din această zonă a Sighișoarei pare să provină din epoca modernă,

astfel încât nu ne ajută în privința analizei noastre. Având în vedere distribuția descoperirilor din secolul al XII-lea este important de menționat drumul care se îndreaptă către Țopa și Boiu și de aici în continuare spre Ținutul Secuiesc, anume Cristuru Secuiesc, folosit, foarte probabil și în epoca medievală.³

Zona nord-vestică a acestei ample formațiuni deluroase numite Dealul Viilor este dominată de un alt promontoriu puternic afectat de un proces natural de eroziune: Cornul Viilor. La baza acestui promontoriu, în zona în care se află cele patru gospodării izolate, în zonele mai joase, dar care probabil se cațără pe deal, se află situl numit de către conducătorul săpăturii, Radu Harhoiu, „Așezare”, iar înspre est de acesta se află punctul „Necropolă” (Fig. 1-2). Pe baza pozițiilor celor două situri și a extinderii acestora, nu se poate exclude că de fapt sunt două părți ale aceluiași sit, deci ale habitatului de locuire pe Dealul Viilor.

* Cercetarea și articolul s-a realizat cu sprijinul *Hungarian Scientific Research Fund (OTKA/NKFIH)*, proiectul nr. 106369.

Dorim să exprimăm sincere mulțumiri domnului dr. Nicolae Teșculă, directorul Muzeului de Istorie din Sighișoara, pentru bunăvoința de a ne ajuta în vederea realizării documentației lucrării noastre.

¹ Baltag 2004, 8-10.

² Harhoiu 2014, 153-154.

³ În acest sens: <http://mapire.eu/hu/map/collection/firstsurvey/?zoom=13&lat=46.25835&lon=24.9801>.



Fig. 1. Sighișoara-Dealul Viilor punctele „Așezare” și „Necropolă” (după Harhoiu - Gáll 2014, Fig. 2)

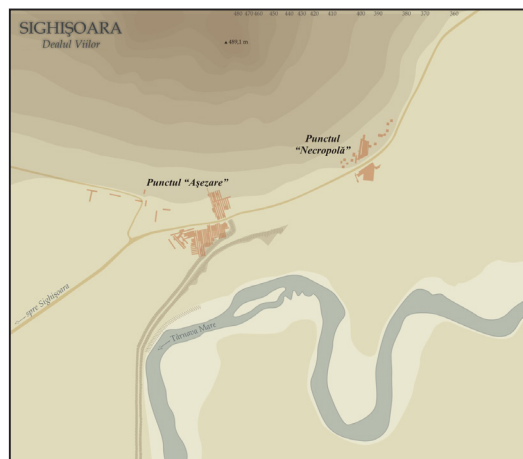


Fig. 2. Sighișoara-Dealul Viilor: „Așezare” și „Necropolă” (după Harhoiu - Gáll 2014, Fig. 2); reconstr. grafică: Daniel Spănu

Cercetările sistematice în punctul „Așezare” au dus la dezvelirea a 127 de complexe arheologice (locuințe, ateliere de ars ceramică, gropi menajere etc.) din secolele III – VIII și din secolul al XII-lea.⁴ (Planșa 2)

Pe o altă terasă, tot pe malul drept al Târnavăi Mari, la cca. 350 m în amonte (est) față de punctul „Așezare” se află punctul denumit de noi „Necropolă”, unde cercetările arheologice întreprinse începând din anul 1989, care, din lipsă de fonduri, au trebuit să fie întrerupte în anii 1997–1999, au dus la identificarea și cercetarea unor importante vestigii arheologice (412 complexe) aparținând atât epocii bronzului (cultura Wietenberg, cultura Noua), cât și epocii postromane și perioadei de la începutul epocii medievale. Ansamblurile postromane sunt reprezentate prin mai multe necropole (sfârșitul secolului al III-lea – începutul secolului al IV-lea; secolul al IV-lea;⁵ secolul al VI-lea) și complexe de așezări (cuptor de ars ceramică din secolul al IV-lea; locuință din secolul al VIII-lea), în timp ce începutul epocii medievale este ilustrat printr-o întinsă necropolă din secolul al XII-lea, respectiv prin structuri de habitat (locuințe, gropi menajere,⁶ cuptor) datând din aceeași perioadă.⁷ (Planșa3)

Au fost descoperite în total 193 de morminte, conținând 205 schelete.⁸ În punctul „Necropolă”

au mai fost cercetate și complexe legate de habitatul diferitelor secole (bordeie, gropi de provizii, cuptoare în aer liber).⁹ Pe baza aspectelor legate de poziția topografică a acestora, precum și a inventarului, am atribuit necropolei medievale (secolul al XII-lea) 94 de morminte, din care au rezultat un număr de 106 schelete. În totalitate s-au recuperat 101 de schelete nedistruse, alte cinci schelete, din cinci morminte, fiind distruse (mormintele 36, 72, 77, 95, 112). Patru morminte n-au putut fi cercetate din motive obiective (mormintele 140, 159, 172, 173), iar o groapă nu conținea niciun schelet (157). În total putem vorbi despre cel puțin 99 de morminte (împreună cu groapa fără oase), din care probabil ar fi rezultat un număr de cel puțin 110 schelete (în care se include și groapa fără oase).¹⁰ (Planșa3)

Din cauze obiective s-au putut cerceta doar zonele de nord și de sud ale cimitirului ale cărui caracteristici indică includerea în categoria numită în literatura de specialitate „cimitire din jurul bisericii” (în germană *Friedhof* sau *Kirchhof*, în engleză *churtyard*, în maghiară „*templom körüli temető*”).¹¹ Având în vedere specificul necropolelor din jurul bisericii, care se caracterizează, ca și cimitirul de la Sighișoara-Dealul Viilor (datat în secolul al XII-lea),¹² prin mai multe nivele succesive de înmormântări, este mai

⁹ Harhoiu - Gáll 2014, 196.

¹⁰ Harhoiu - Gáll 2014, 206.

¹¹ Analiza sintetizată a acestora din Bazinul Transilvaniei, cu literatura de specialitate: Gáll 2013a, 135-250.

¹² Analiza aspectelor cronologice ale necropolei de la Dealul Viilor a evidențiat că primele înmormântări se pot data în primele decenii ale secolului al XII-lea, ceea ce înseamnă că populația s-a așezat/a fost așezată aici în jurul acestei perioade; în schimb „tezaurul” de monede în mormântul 28B reprezintă ultima perioadă de folosire a necropolei, care aparține sfârșitului secolului al XII-lea sau începutului celui următor. Harhoiu - Gáll 2014, 193-256.

⁴ Harhoiu - Baltag 2006-2007. Privind evoluția stadiului cercetării de la Sighișoara-Dealul Viilor, vezi și: Harhoiu 2013, 72-77, Fig. 5-7, 9.

⁵ Harhoiu 2014, 153-205.

⁶ În cazul complexului 466 dimensiunea destul de mare a gropii, respectiv inventarul acesteia pune serios sub semnul întrebării interpretarea de „groapă menajeră”.

⁷ Informații Radu Harhoiu. Este amintit și de Harhoiu 2014, 153-154.

⁸ Harhoiu 2014, 154.

mult decât probabilă existența unei biserici, care însă, din cauza drumului, nu a putut fi cercetată. Analizele magnetometrice ar putea să aducă lămuriri suplimentare în acest sens.

Unele observații cu privire la caracterul polifuncțional al așezării/așezărilor, organizarea și întinderea acesteia/acestora (Planșa 2-3)

În punctul „Așezare”, aflat la o distanță de 300 de metri spre nord-est de punctul „Necropolă”, la bazele promontoriului, au fost cercetate 15 complexe aparținând secolului al XII-lea.¹³ Dintre acestea șase sunt gropi menajere (complexele 7a, 8a, 18, 34, 43a, 127), șapte sunt locuințe adâncite (complexele 11, 27, 66, 67, 78, 102, 104=119) (Planșa 5-8), respectiv două sunt, probabil, cuptoare în aer liber¹⁴ (complexele 7b, 7c). (Planșa 4) Din cele șapte locuințe, complexe 11, 66, 67, 78 au vatră (unele cu pietre, de exemplu complexul 11 și 78, altele realizate numai din lut, cum este cazul complexelor 66 și 67), în timp ce complexe 27, 102, 104=119 nu au beneficiat de aceasta.¹⁵ Funcționalitatea lor este greu de lămurit, deoarece nu conțin un inventar deosebit în comparație cu celelalte. Ar trebui să ne întrebăm dacă acestea sunt complexe de locuire sezonale (în timpul verii) sau construcții pentru păstrarea proviziilor? În acest sens, cercetările paleoclimatice ar putea furniza rezultate interesante: în general, până la mijlocul secolului al XIII-lea s-au succedat veri calde și ierni line, domoale, în general seci, fenomen denumit în literatura de specialitate *Medieval Warm Period*.¹⁶ Aceste izvoare literare pot sugera explicații pentru existența acestor complexe fără instalații de foc.¹⁷ (Planșa 2) Merită

amintită locuința 27, care are formă rotundă, formă surprinsă și în alte micro-regiuni.¹⁸

Inventarul arheologic provenit din bordeiele și cuptoarele cercetate, constă în primul rând din fragmente ceramice, printre care fragmente de cazane de lut (de exemplu complexe 7c, 67, 104=119) (Planșa 4/1, pl. 5/1), respectiv alte categorii de ceramică, caracteristice secolelor XI-XIII. (Planșa 4/1-3, pl. 5/1-4, pl. 5/1-2, pl. 6/1-9, 11, pl. 7/1-7, pl. 8/1-4)

Pe lângă ceramică cunoaștem și alte categorii de piese, precum cele de harnașament.¹⁹ Astfel, în două complexe s-a identificat câte un pinten cu spin piramidal (complexul 7b și 27).²⁰ (Planșa 4/4, pl. 5/5) Exemplarele din aceste complexe se încadrează în tipurile B/2 și B/3 stabilite de către Alexander Ruttkay, fiind datate între prima jumătate a secolului al XII-lea și mijlocul veacului al XIII-lea,²¹ respectiv în Polonia din a doua jumătate a secolului al XI-lea până la mijlocul secolului al XII-lea.²² Propunerea lui Ruttkay privind cronologia tipului B/3, cel puțin în cazul spațiului Bazinului Transilvaniei, ar trebui revizuită, deoarece pe baza analogiilor din Bazinul Transilvaniei (Fig. 3), și anume cele de la Bistrița-DN 17 „La Han”,²³ Bratei,²⁴ Căpâlna-Cetate,²⁵ Cozmeni,²⁶ Craiva-Cetate (Piatra Craivii),²⁷ Dăbâca-Incinta II,²⁸ Dăbâca-alte zone ale cetății,²⁹ Gornești,³⁰ Hunedoara-Dealul Sânpetru,³¹ Lechința de Mureș,³² Miercurea-Ciuc-Jigodin-Nisipărie/

¹³ Harhoiu - Baltag 2006-2007.

¹⁴ Despre cuptoarele în aer liber de la Szer, încadrate tot în două tipuri: din lut ars și cu structură de piatră, vezi: Vályi 1989-1990, 135-157.

¹⁵ Așa cum a demonstrat convingător Miklós Takács, vetrele din piatră și din lut din interiorul locuințelor nu pot fi departajate din punct de vedere cronologic, idee perpetuată în mod eronat în arheologia maghiară. Takács 1993, 21.

¹⁶ Vadas - Kiss 2009, 242-243.

¹⁷ Înăsprirea climei poate fi plasată în ultima parte a secolului al XIII-lea, mai ales în spațiul nord-european, Groenlanda și Islanda, însă pe baza izvoarelor literare privind clima din secolele XII-XIII cunoaștem și cazuri de ierni friguroase, cu temperatură foarte scăzută. Izvoarele bizantine din 1125-1126 menționează că în sudul Regatului Maghiar a fost o iarnă cu temperaturi foarte scăzute, ca și în Cehia și Moravia. Kiss 2000, 259.

¹⁸ Despre aceste forme, vezi: Takács 1993, 17-18, 1. kép.

¹⁹ Chiar și în lucrări recente pintenul apare în categoria de *arme*, care în opinia noastră este o abordare greșită. Piesa în sine a avut rolul de a înlesni călăritul, ca și câteva secole înainte (secolul VI) apariția scăriței (interesant, că în cazul scăriței nu s-au ajuns la asemenea interpretări). Evident în prima fază scărițele au fost folosite în special de către luptători, dar această inovație tehnologică militară mai târziu a fost preluată de toți cei care au folosit calul. În concluzie: după părerea noastră pintenii trebuie incluși în categoria harnașamentului; pintenii s-au răspândit în epoca medievală timpurie în cursul secolelor VII-VIII, iar în zonele noastre mai ales începând cu secolul al XI-lea.

²⁰ Harhoiu - Baltag 2006-2007, Vol. I: Fig. 677.

²¹ Ruttkay 1976, 349-350, Abb. 72.

²² Hilczerowna 1956, 36-37, 40-41.

²³ Gaiu 2008, Fig. 4/2.

²⁴ Ioniță 2009, 35-36, Pl. 16/24, pl. 130/38, pl. 186/155-156, pl. 192/29.

²⁵ Glodariu - Moga 1989, 224, Fig. 113/1; Gyórfi 2011, 39-53.

²⁶ Informațiile lui István Botár.

²⁷ Gyórfi 2011, 39-53.

²⁸ Pascu et al 1968, 163; Iambor 2005, Pl. LV/4.

²⁹ Iambor 2005, Pl. LV/3, 5-7.

³⁰ Gyórfi 2011, 39-53.

³¹ Nițoi 2008, 210, nota 29.

³² Popescu 1925, 343, Pl. XX/8, 9.

Homokbánya,³³ *Reci-Malul Oltului*,³⁴ *Sarmizegetusa (Grădiște)*,³⁵ *Sibiu*,³⁶ *Sfântu Gheorghe-Bedeháza*,³⁷ *Văcărești*,³⁸ *Vințu de Jos*,³⁹ eventual (pare se) de la *Cernat*,⁴⁰ credem că datarea propusă din a doua jumătate a secolului al XII-lea este una prea târzie și ar trebui extinsă pentru o perioadă mai timpurie, adică în prima jumătate a acestui secol (se poate pune întrebarea dacă exemplarul de la *Dăbâca-incinta II* se poate data în a doua jumătate a secolului al XII-lea, respectiv cel de la *Bistrița* în mod sigur se datează în prima jumătate a secolului al XII-lea⁴¹). Totodată, pe baza ariei largi în care apar aceste piese, se poate deduce că au fost folosite în cursul secolelor XII-XIII, practic pe întreg teritoriul Bazinului Transilvaniei. De asemenea, ar fi de bun augur publicarea tezei de doctorat a lui *Zalán Györfi*, în care este dezbătută și analizată problema acestor piese.

Revenind la problema așezării de la *Sighișoara*, rămâne cu semnul întrebării vârful unui obiect descoperit în complexul 104 (=119), pe care *Radu Harhoiu* l-a definit drept vârful lamei unei spade.⁴² (*Planșa 8/5*) Obiectul de fier, format din tije articulate din complexul 43a (groapă menajeră) putea să aparțină, tot după părerea lui *Radu Harhoiu*, structurii unui cântar.⁴³ (*Planșa 4/1*) Alte categorii de inventare sunt reprezentate de o mărgea de sticlă (complexul 27), un nasture (complexul 27), o cheie (complexul 34), fusaiole (complexele 11 și 66).⁴⁴ (*Planșa 6/10*)

³³ Botár 2013, 262.

³⁴ Székely 1976-1977, 69, Fig.15; Györfi 2011, 39-53.

³⁵ Popa 1988, Fig. 60.

³⁶ Urduzia 2005, 97; Nițoi 2008, 209, Pl. 3.

³⁷ Székely 1990, 4, 9. kép. 5; Györfi 2011, 39-53.

³⁸ Botár 2013, 259-260.

³⁹ Simina 1995, 485, Fig. 7/11.

⁴⁰ Székely 1990, III. táb. 4.

⁴¹ În cazul exemplarului de la *Bistrița* o opinie apropiată a exprimat și *Corneliu Gaiu*. *Gaiu* 2008, 168.

⁴² *Harhoiu - Baltag* 2006-2007, Vol. II: 94.

⁴³ *Harhoiu - Baltag* 2006-2007, Vol. II: 53, Pl. 94/4.

⁴⁴ *Harhoiu - Baltag* 2006-2007, Vol. I: Fig. 680, 682, Vol. II: 20-21, 42-43, 47, 74, Pl.

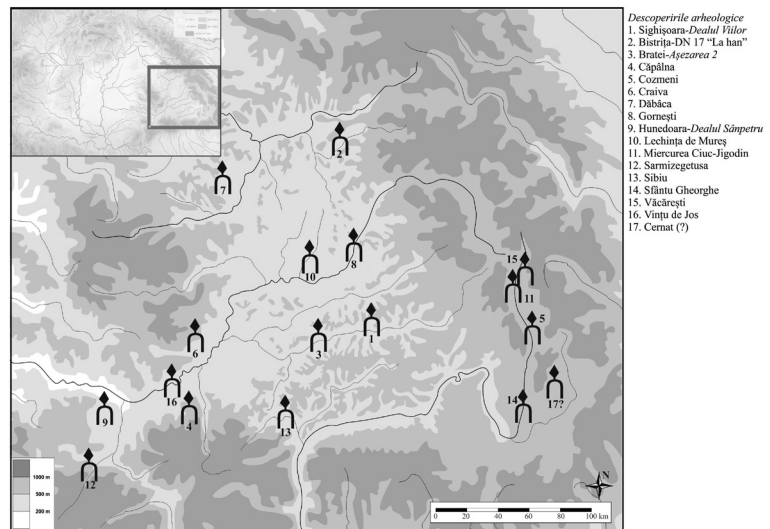


Fig. 3. Răspândirea pintenilor de tip B/3 (tipologia Ruttkay 1976, Abb. 72) în Bazinul Transilvaniei

În unele complexe au fost identificate și oase de animal,⁴⁵ dar din păcate fără să fie analizate arheozoologic.

Pe baza distribuției lor pe teren, nu putem vorbi de o organizare sistematică a așezării, aceasta fiind determinată și de dimensiunile mici ale suprafeței cercetate arheologic. Cum putem vedea, aceste complexe au apărut pe suprafețele denumite *T1* și *T2*; în schimb, pe suprafața *T3*, aflată în partea cea mai estică a săpăturii, a fost descoperită doar o singură groapă menajeră: complexul 127 (conținând fragmente ceramice și oase de animale). Aceasta înseamnă că așezarea nu se extindea deloc în direcția estică sau, în orice caz, nu prea mult. În schimb, extinderea acesteia înspre vest este foarte probabilă, ipoteza ar putea fi verificată însă doar prin noi săpături arheologice.

În ceea ce privește cealaltă parte a sitului de pe *Dealul Viilor*, aspecte de habitat cunoaștem din mai multe complexe, încă nepublicate.⁴⁶ Din păcate, din lipsă de fonduri, săpătura nu a mai fost extinsă spre est, pe linia terasei. Cu toate acestea, pe baza rezultatelor de aici, putem spune că în ceea ce privește organizarea așezării din secolul al XII-lea, urmele de locuință ar putea indica existența unui sistem stradal, sau cel puțin a unei concepții în acest sens, a cărui axă se orientează în direcția est-vest (poate după poziția bisericii?). Trebuie să menționăm că în epoca medievală drumurile aveau mereu drept puncte de reper bisericești,⁴⁷ în acest fel putem eventual asocia distribuția caselor, care urmau axa drumului, cu o ipotetică biserică. Pe lângă publicarea complexelor ar trebui executate noi săpături atât în direcția nord-estică, cât și sud-vestică, pentru ca observațiile noastre să nu rămână în stadiul de ipoteză. (*Planșa 3*)

31/11, 74/8, 153/11.

⁴⁵ *Harhoiu - Baltag* 2006-2007, 94.

⁴⁶ *Harhoiu - Gáll* 2014, 196, Pl. 1.

⁴⁷ *Stibrányi* 2008, 189-196; *Duby* 1984, 45-47.

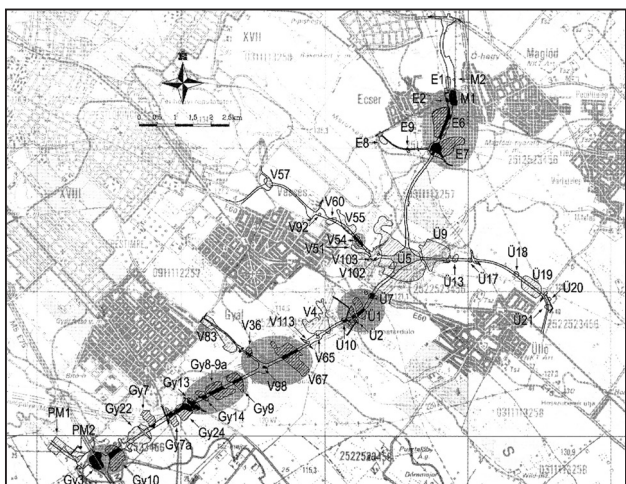


Fig. 4. Situri arheologice pe ruta autostrăzii M0 de lângă Budapesta (după: Rác 2010, 1. ábra)

În legătură cu cele două aglomerări de structuri de habitat, trebuie să ne întrebăm dacă aceste două puncte au aparținut unei așezări închegate și întinse, ori, potrivit observației de acum 60 de ani a lui István Méri, acestea au avut un caracter dispersat, au fost nesistemate, iar casele au fost organizate în grupuri.⁴⁸ Observațiile lui Méri au fost într-un fel confirmate și de săpăturile din ultima perioadă, dar nu în totalitate. Astfel, în ultima perioadă modelele de habitat ne arată o imagine mai diversă. La Hajdúdorog au fost identificate așezări care se întindeau pe mai multe hectare,⁴⁹ iar observații de acest gen a avut și Attila Türk în cazul zonei din preajma orașului Szentes.⁵⁰ În contrast cu aceasta, Ákos Tibor Rác, cu prilejul săpăturilor de pe autostradă, în jurul Budapestei, a reușit să precizeze că bordeiele erau organizate în „cuiburi”, cu o distanță între ele de aproximativ 100/200 de metri.⁵¹ Tot el a observat că la Gyál-situl 3a, bordeiele au fost construite unul lângă altul.⁵² După părerea arheologului budapestan urmele frecvente de locuire de pe tronsonul autostrăzii M0 pot fi puse în legătură cu mutarea periodică a acestor sate dintr-un loc în altul: (Fig. 4)

Într-un articol publicat recent, Tibor Á. Rác își expunea concepția privind evoluția structurilor de habitat între secolele X și XIV pe teritoriul Bazinului Carpatic, departajându-le în trei grupe cronologice: cele din secolul al X-lea, cele din secolele XI-XII, respectiv cele din secolul al XIII-lea.⁵³ După părerea lui, doar în

cazul ultimei perioade se poate vorbi de existența unor structuri de habitat regulate, de proprietăți și, eventual, de urme ale unor străzi.⁵⁴ Metodologia lui Tibor Rác, după părerea noastră, este unilinară, rigidă, generalizantă, într-un stil *evoluționist clasic*.⁵⁵ În contradicție cu el, credem că anumite aspecte, care țin mai degrabă de probleme microregionale sau/și chiar de comunitate (de organizarea microcomunității), ar trebui explicate doar contextualizat și nu generalizant. Cu toate neajunsurile sale, încercarea lui Rác, fără îndoială, are meritul de a oferi un început în problema teoretizării și sistematizării tipurilor de așezare, a cărei cercetare a rămas mult în urmă față de cea a necropolelor.⁵⁶

Revenind la problema de la Sighișoara, momentan nu ne putem pronunța dacă, într-adevăr, comunitatea/comunitățile de pe Dealul Viilor trăia/trăiau într-o așezare întinsă sau putem vorbi de comunități separate, concentrate în „cuiburi”, stabilite la o anumită distanță una de cealaltă.

Totodată, comparând cu numărul scheletelor din necropolă, este sigur că numărul locuințelor este totuși destul de mic față de populația înmormântată în cimitirul din punctul „Necropolă”. Așezarea trebuie să fi avut o suprafață mult mai mare sau au fost înhumați în necropolă locuitori ai unui areal geografic mult mai mare (mai multe așezări incluse într-o arie geografică mai extinsă). În acest sens ar trebui realizate cercetări de teren în spațiul dintre cele două puncte („Așezare” și „Necropolă”), pentru a putea lămurii problema folosirii terasei pentru locuire, sau dacă aceste structuri de habitat chiar se grupează în așa-zisele „cuiburi”. În același timp ar trebui extinse în paralel și periegezele, respectiv săpăturile de verificare în zona Dealului Viilor, spre pârâul *Reisellbach*. Ținând cont de aspectele geomorfologice, înclinăm să credem că terasele dealului au fost folosite pentru locuire pe toată întinderea sa în direcția estică, spre pârâul *Reisellbach*. Evident, aceste ipoteze vor putea fi lămurite numai prin noi săpături arheologice.

care necropolele dezvelite exhaustiv, ne indică o comunitate la fel de numeroasă în secolul al X-lea, ca și în secolul al XI-lea, exemple de astfel de necropole fiind la Ibrány-Esbóhalom, Püspökladány-Eperjesvölgy, Sárrétudvari-Hizóföld. Ibrány-Esbóhalom: Istvánovits 2003, 67-120, 52-115. tab.; Püspökladány-Eperjesvölgy: M. Nepper 2002, I. köt.: 128-295, II. köt.: 126-222. tab.; Sárrétudvari-Hizóföld: M. Nepper 2002, I. köt.: 296-389, II. köt.: 223-340. tab.

⁵⁴ Rác 2013, 42.

⁵⁵ De exemplu: Trigger 1990, 57.

⁵⁶ Cu întreaga literatură de specialitate Langó 2010, 257-285.

⁴⁸ Méri 1952, 49-67.

⁴⁹ Fodor 2005, 201.

⁵⁰ Türk 2005, 213.

⁵¹ Rác 2010, 71.

⁵² Rác 2010, 71.

⁵³ Nu a explicat însă, cum se pot interpreta unele situații în

Legea lui Ștefan I de la începutul secolului al XI-lea conform căreia 10 sate trebuiau să construiască o biserică, indică o situație demografică scăzută, cu sate mici, pe care le putem numi sate doar din punct de vedere tehnic.⁵⁷ Însă până în secolul al XII-lea s-a produs, fără îndoială, o evoluție ascendentă din punct de vedere demografic, pe de o parte prin creșterea populației, dar în primul rând prin noi imigranți vestici. Acest proces a fost determinat pe de o parte de evoluția instituțională a regatului (factor intern), iar pe de altă parte de evoluția lumii vestice (factor extern).⁵⁸

Cu toate că nu știm în ce măsură unele informații pot avea relevanță pentru microregiunea Sighișoara-Dealul Viilor,⁵⁹ o imagine orientativă asupra situației demografice dintr-o microregiune poate fi însă oferită de primul izvor despre mănăstirea de la Tihany (1055), care menționează că așezarea din jurul mănăstirii avea 139 de persoane care slujeau edificiul (de exemplu 60 de slugi [*mansio, mansus*], 20 de slugi de cavalerie, 10 pescari, etc.).⁶⁰

Cât timp nu cunoaștem întinderea și mărimea așezării din toate punctele de vedere (topografic, demografic), putem opera doar cu ipoteze în ceea ce privește rostul și statutul comunității de la Sighișoara-Dealul Viilor. În cazul analizei așezării aferente necropolei trebuie totuși să precizăm, asemenea altor așezări abandonate, că principala problemă este selecția obiectelor, efectuată de cei care au părăsit așezarea. Așezarea nu a fost abandonată în urma unei acțiuni agresive exterioare, astfel că echipamentul militar sau de harnașament, de mare valoare în epocă (în special spadele, dar și scărițele, zăbalele), s-au păstrat de către locuitori. Așadar, și această sursă externă este foarte mult viciată. În urma repertoriului inventarului așezării din secolul al XII-lea,

am putut detecta doar în trei cazuri armament, respectiv piese de harnașament: un presupus vârf de spadă (?), respectiv doi pinteni⁶¹ și o mare cantitate de ceramică. Au mai fost descoperite și două vârfuri de săgeți, izolate, dar care, probabil, aparțin tot orizontului cronologic al secolului al XII-lea.

Tuturor acestor indicii arheologice li se adaugă și unele observații antropologice privind necropola⁶². Astfel, scheletelor din mormintele 94 și 151, aflate la marginea zonei sudice, respectiv la marginea zonei nordice, le lipsește craniul. Urma unei lovituri vindecate până în momentul decesului, prezentă pe craniul din mormântul 45, subliniază la rândul ei activități violente ale unora dintre membrii comunității. Aceasta poate indica ocupații militare sau conflicte agresive în care au fost implicați unii dintre membrii comunității.⁶³

Deși ar fi fost promițătoare identificarea piesei de fier cu o componentă de cântar, în dezvoltarea ideii unei microsocietăți polifuncționale, stratificate și a unor legături comerciale pe valea Târnavelor, utilitatea fragmentelor respective trebuie căutată însă într-o altă categorie de material, ele fiind mai degrabă componente metalice de la o ramă de teacă pentru cuțit de luptă.⁶⁴

Poziția topografică a așezării și a necropolei ar putea explica unele aspecte referitoare la statutul și rolul comunității de pe lângă Târnavă Mare. Chiar dacă izvoarele narrative ale vremii nu ne oferă date concludente, așezarea funcționa pe drumul est-vest spre zonele salifere. Un argument în sprijinul ipotezei comerțului poate fi oferit de tezaurul de la Sânpaul-Bélabánvára, cu monede de la regii Ladislau I, Coloman Cărturarul și Béla al II-lea.⁶⁵

⁵⁷ În legile lui Ștefan I apar informații foarte importante privind caracterul, în sens ierarhic, al caselor. Astfel *curtis* desemna curtea elitei, un fel de *conac*. Nu reiese o diferență foarte clară între *domus* și *mansio*, iar cea mai joasă de pe treapta ierarhică a fost *mansiuncula*. AKÍF 1999.

⁵⁸ Deér 1938; Hóman 1938; SZIE 1938; Györfy 1977; Fügedi 1981, 398-418; Görich 1993; Kristó 1995; Riché 1999; Szabados 2011; Havas 2013, 9-46.

⁵⁹ Trebuie specificat că nici după 100 de ani de investigații de teren nu avem o așezare cercetată în totalitate. Întinderea, numărul caselor în cadrul acestor așezări trebuie să fi fost foarte variate. Săpătura de cea mai mare amploare a fost executată în așezarea de la Bratei, fără a fi însă cercetată integral. Au fost dezvelite 31 de locuințe semiadâncite, 18 anexe gospodărești, 3 cuptoare gospodărești, un cuptor de olar, un depozit de unelte, respectiv 112 gropi cu diverse funcții. Funcționalitatea unui număr de 11 complexe nu a putut fi precizată. Ioniță 2009, 11-21.

⁶⁰ *Írott Források* 1050-1116, 22-23.

⁶¹ Harhoiu – Baltag 2006-2007, Vol. I: 17, 43, 94, Vol. II.: Pl. 26. 5, pl. 73. 10, pl. 183. 9.

⁶² În urma răspândirii creștinismului instituționalizat dispar acele semne arheologice pe baza cărora putem deduce statutul unei comunități în general (sau cel puțin percepția acestora privind viața și ierarhia în lumea de dincolo) și statutul membrilor săi în special. În comparație cu secolele creștine, de exemplu, pe baza ritualurilor funerare, a analizei antropologice și a componenței inventarului am presupus existența la Cluj a unor comunități militare în epoca „păgână” din secolul al X-lea. Gáll 2013b, 461-481.

⁶³ Harhoiu – Gáll 2014, 200, 202, 205, 226, Pl. 3/M. 45, pl. 6/M. 94, pl. 10/M. 151.

⁶⁴ Piesa ar fi printre cele mai timpurii de acest fel găsite în Transilvania și singura, care s-a descoperit, până acum, în mediu nefortificat. Despre ramele de tecă medievale din România, vezi Rusu 2008, 88-94; noi descoperiri sunt cunoscute de la Frumușeni-Bizere: Toda 2015, nr. 25 și 27.

⁶⁵ Orbán 1868, 166; Kanozsay – Banner 1964, 21-23; Kovács 1997, Tab. 83. a-b.

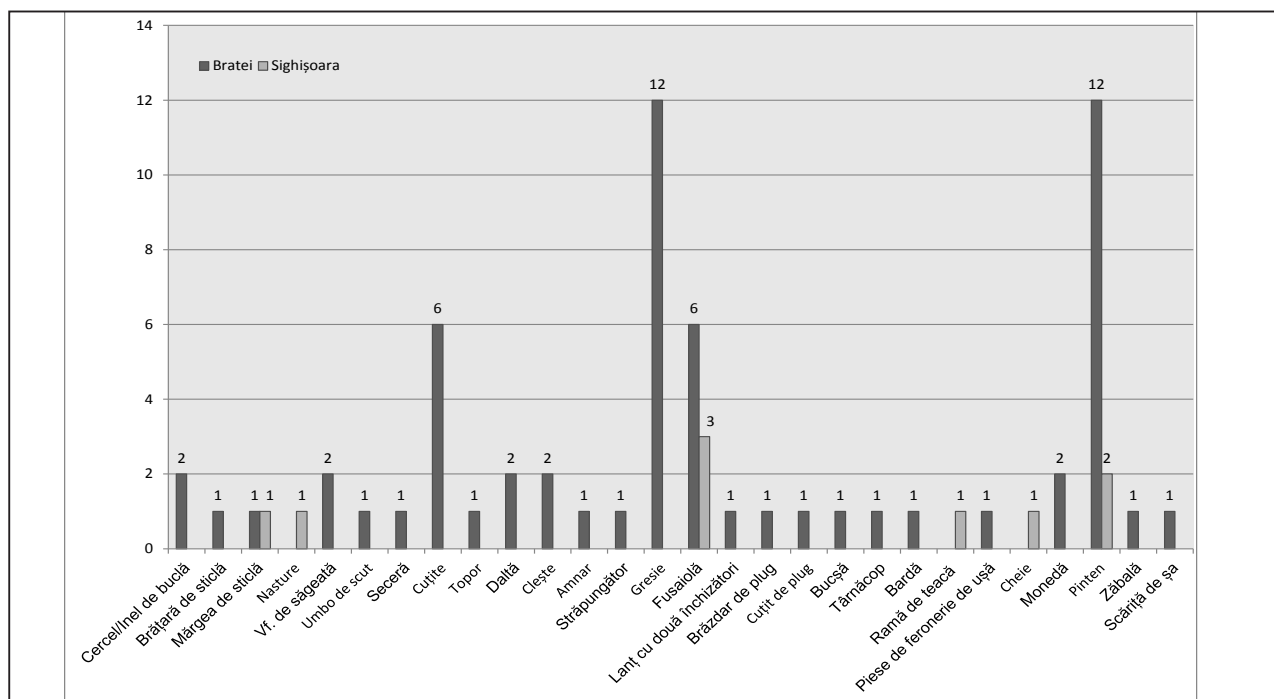


Fig. 5. Categoriile de piese descoperite în așezările de la Bratei-Așezarea 2 și Sighișoara-Dealul Viilor punctul „Așezare”

Lipsa analizelor chimice ale oaselor ne privează de date esențiale privind modul de viață și alimentația comunității de la Sighișoara-Dealul Viilor, deși se consideră că până în secolul al XIV-lea creșterea animalelor a fost dominantă.⁶⁶ Dacă analizăm atent mediul înconjurător al așezării și necropolei de la Dealul Viilor, spațiul larg și apropierea surselor de apă (lunca Târnavei Mari), putem presupune creșterea animalelor mari de către comunitate⁶⁷, care a fost determi-

nată în mod esențial și de evoluția climatei.⁶⁸ În acest sens ar fi fost foarte importantă analiza arheozoologică a lotului de oase recoltat în cursul cercetării arheologice a complexelor aparținând secolului al XII-lea.⁶⁹

Dacă comparăm așezarea de la Sighișoara cu o așezare bine cercetată, cum e cea de la Bratei,⁷⁰ reiese foarte clar diferența dintre acestea din punct de vedere al cantității inventarului arheologic. (Fig. 5) La Bratei așezarea trebuie să fi fost abandonată rapid, în mare grabă, deoarece din inventarul acesteia cunoaștem o varietate de categorii de piese care pot fi apreciate în multe feluri, dar în nici un caz nu ca piese abandonate: cercei,⁷¹ brățară de sticlă,⁷² mărgea de sticlă,⁷³ vârfuri de săgeți,⁷⁴ umbo de scut,⁷⁵ unelte și

⁶⁶ Kordé 1991, 22, nota 132.

⁶⁷ În acest sens este foarte importantă analiza materialului zooarheologic din așezarea contemporană de la Bratei, care indică următoarele specii: bovine 54% (*Bostaurus* 331 oase), ovicaprine 19,1% (*Ovisaries/ Capra hircus* 117 oase), porcine 18% (*Sus scrofa domestica* 110 oase), cabaline 6,2% (*Equus caballus* 38 oase), canine 0,6% (*Canis familiaris* 4 oase), păsări domestice 0,4% (*Gallus domesticus* 3 oase), gâscă 0,1% (*Anser domesticus* 1 os), iepure 1% (*Lepus europaeus* 6 oase), cerb 0,1% (*Cervus elaphus* 1 os), scoică 0,1% (1 cochilie). Ioniță 2009, 43, Pl. 274. Analizele arheozoologice realizate la peste 400 de oase în 13 așezări arpadiene din Câmpia Maghiară, efectuate de Márta Daróczi-Szabó, ne arată un procent asemănător. Daróczi-Szabó 2008, 99–101. Însă, István Vörös ne atrage atenția în analizele sale despre stadiul cercetării arheozoologice din epoca arpadiană din zona Esztergom-Visegrád, că numărul mai mare de oase de bovine care provin din săpăturile arheologice, sunt consecința faptului că din cauza fragmentării în cursul prelucrării și preparării mâncărurilor, corpul animalelor mari posedă pur și simplu mult mai multe oase. În acest sens sunt importante și izvoarele scrise privind speciile animale din 33 de *praedium*-uri, unde în 69% dominante erau ovicaprinele, adică ceea ce ne arată exact un procent invers celei prezentate mai sus. Szabó 1976, 73; Vörös 2009, 141, Table 8. Interesante vor fi rezultatele și interpretările de rigoare după ce vor fi prelucrate peste

15000 de oase de la Kána, recoltate de pe teritoriul satului medieval cercetat, cu o extindere de 16 hectare.

⁶⁸ Din păcate, datele referitoare la evoluția climatei și, în consecință, a mediului înconjurător se referă exclusiv la zonele de câmpie, respectiv la regiunile de nord- și nord-vest ale Regatului Maghiar din secolele XI-XII, fără să avem date pentru Bazinul Transilvaniei. În acest sens: Kiss 2000, 249–263.

⁶⁹ În anii '90 ai secolului trecut materialul arheozoologic depozitat în Muzeul de Istorie din Sighișoara s-a pierdut! Informație Radu Harhoiu.

⁷⁰ Ioniță 2009.

⁷¹ Ioniță 2009, 40–41, Pl. 9/1.

⁷² Ioniță 2009, 41, Pl. 2/1.

⁷³ Ioniță 2009, 41.

⁷⁴ Ioniță 2009, 35, Pl. 12/12, pl. 251/143.

⁷⁵ Ioniță 2009, 36–37, Pl. 12/11.

ustensile (seceri,⁷⁶ cuțite,⁷⁷ topor,⁷⁸ dălți,⁷⁹ clești,⁸⁰ amnare,⁸¹ străpungător de os,⁸² gresii,⁸³ fusaiole,⁸⁴ lanț cu două închizători,⁸⁵ brăzdar de plug,⁸⁶ bucșă,⁸⁷ târnăcop,⁸⁸ bardă,⁸⁹ cuțit de plug⁹⁰), piese de feronerie de ușă,⁹¹ monede,⁹² piese de harnașament (pinteni,⁹³ scăriță de șa și zăbală⁹⁴) respectiv oase animale și o cantitate importantă de ceramică.⁹⁵ De remarcat este și contradicția la categoriile de piese din metal, dintre cantitatea armelor, a pieselor de harnașament respectiv a uneltelor și ustensilelor descoperite în diferite complexe ale așezării. Astfel, s-au păstrat doar două vârfuri de săgeți,⁹⁶ iar în contradicție cu aceasta, un număr record la nivelul Bazinului Transilvaniei, de piese de harnașament (pinteni), anume 12 exemplare din 8 complexe.⁹⁷

După părerea noastră, această bogăție a inventarului de la Bratei poate fi pusă pe seama contextului părăsirii așezării, și anume că locuitorii au lăsat acele categorii de artefacte, pe care nu puteau să le folosească în cadrul unui conflict militar. Situația de la Bratei prezintă asemănări clare cu așezarea de la Kána (Budapesta, sectorul XVI), unde, la fel, s-au înregistrat un număr important de piese de harnașament și arme, Gy. Terei a legat de contextul părăsirii în grabă a așezării de către locuitorii săi (invazia tătară).⁹⁸

În concluzie, diferența cantitativă a inventarelor dintre aceste așezări (Sighișoara pe de o parte, Bratei și Kána pe de altă parte) poate fi interpretată (pe lângă un ipotetic statut diferit al celor două comunități) prin caracterul părăsirii

așezării. Astfel, spre deosebire de Bratei și Kána, așezarea de la Sighișoara, foarte probabil, a fost abandonată programat (nu s-a observat nimic care să indice o părăsire în grabă a așezării), locuitorii săi luând tot ce era prețios.

Pe baza tuturor acestor observații și date recoltate din necropolă și așezare/așezări (ceramică, armament, ramă de teacă pentru cuțit, piese de harnașament, urmele de pe scheletele din mormintele 45 și 76, respectiv scheletele fără crani din mormintele 94 și 151, topografia locului, respectiv zona care înconjoară situl) *polifuncționalitatea* socială, precum și varietatea economică a comunității de pe *Dealul Viilor*, pe care locuitorii au abandonat-o programat înspre sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea, nu poate fi tăgăduită. Totodată toate aceste date prezentate anterior nu ne oferă nici un element concludent pe baza căruia am putea determina *etnicitatea* locuitorilor de la Sighișoara-*Dealul Viilor* și putem concluziona că asemenea încercări nu sunt altceva decât tentative romantico-naționaliste, impregnate puternic de gândirea istoricizantă a secolului al XIX-lea, de care însă ar trebui să ne lepădăm.

Siturile de pe *Dealul Viilor* și descoperirile contemporane din microzona Sighișoarei

Necropola și fragmentele de așezări, pe baza materialelor aflate la dispoziție, se datează în/din secolul al XII-lea, probabil până la sfârșitul domniei lui Béla III sau începutul secolului al XIII-lea. Paralel și în aceeași perioadă cu necropola și așezarea de la *Dealul Viilor*, trebuia să fi existat în microzonă o fortificație de pământ-lemn, și anume o cetate regală care controla defileul și drumurile care se intersectau aici.⁹⁹ După presupunerea lui Gheorghe Baltag, cetatea de lemn trebuie să fi fost amplasată pe vârful actualului Deal al școlii, acest vârf având o valoare strategică deosebită.¹⁰⁰ Așezarea corespunzătoare cetății însă nu a fost identificată până la ora actuală, dar nu putem fi de acord cu arheologul sighișorean, care consideră că, în lipsa unei așezări identificate în zona cetății, așezarea de la *Dealul Viilor* reprezintă "*satul secuiesc al cetății timpurii*".¹⁰¹ Distanța mare între locul

⁷⁶ Ioniță 2009, 37, Pl. 196/52.

⁷⁷ Ioniță 2009, 37, Pl. 36/6, pl. 117/25, pl. 227/158.

⁷⁸ Ioniță 2009, 37, Pl. 163/9.

⁷⁹ Ioniță 2009, 37, Pl. 251/1.

⁸⁰ Ioniță 2009, 37-38, Pl. 251/144.

⁸¹ Ioniță 2009, 38, Pl. 101/7.

⁸² Ioniță 2009, 38, Pl. 114/2.

⁸³ Ioniță 2009, 38, Pl. 5/30, pl. 53/11, pl. 107/45-47, pl. 114/3, pl. 208/43, pl. 251/142.

⁸⁴ Ioniță 2009, 38, Pl. 36/33, pl. 256/29, pl. 233/44.

⁸⁵ Ioniță 2009, 38, Pl. 62/1.

⁸⁶ Ioniță 2009, 38, Pl. 62/2.

⁸⁷ Ioniță 2009, 38, Pl. 62/3.

⁸⁸ Ioniță 2009, 38, Pl. 62/4.

⁸⁹ Ioniță 2009, 38-39, Pl. 62/5.

⁹⁰ Ioniță 2009, 38-39, Pl. 62/6.

⁹¹ Ioniță 2009, 41-42, Pl. 17/1.

⁹² Ioniță 2009, 42, Pl. 227/159.

⁹³ Ioniță 2009, 35-36, Pl. 16/24, pl. 130/38, pl. 147/46, pl. 186/155-156, pl. 192/29.

⁹⁴ Ioniță 2009, 37.

⁹⁵ Ioniță 2009, 23-35.

⁹⁶ Ioniță 2009, 35, Pl. 12, pl. 251.

⁹⁷ Demn de reținut este lipsa aproape totală a scărițelor de șa.

⁹⁸ Terei 2010, 108.

⁹⁹ Baltag 2004, 24.

¹⁰⁰ Baltag 2004, 24.

¹⁰¹ Baltag 2004, 24. Totodată trebuie remarcat istoricizarea datelor arheologice de către Gh. Baltag, deoarece "*satul secuiesc*" este o pură invenție a arheologului sighișorean, neavând nici un argument de a *etniciza* în acest sens.

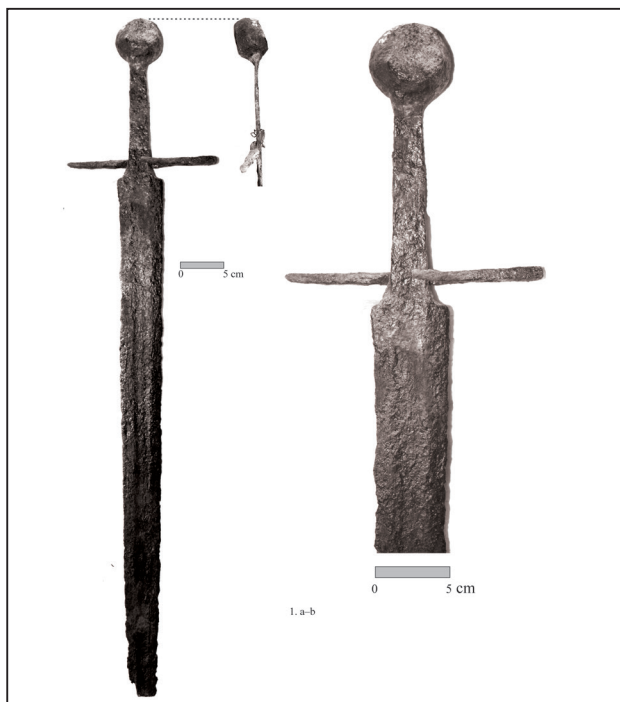


Fig. 6. Spada de la Sighișoara-Stadionul Municipal (azi: Kaufland) (Foto: Daniel Spânu)

cetății Sighișoara și așezarea de pe Dealul Viilor (3,7 de km), ne demonstrează foarte clar că din punct de vedere strategic cetatea ar fi fost inutilă, respectiv nefolosibilă. Exemplele arheologice din alte microzone, de exemplu zona Cluj-Napoca sau Dăbâca,¹⁰² ne arată, că în jurul centrelor de putere medieval timpurii s-au creat rețele de așezări, la distanțe mai mici sau mai mari față de nucleul centrului de putere. Rămâne în sarcina cercetărilor viitoare identificarea cetății timpurii (*Segesvár*), după care viitorul oraș sășesc va primi numele de Schässburg (Sighișoara).¹⁰³ Observațiile lui Gh. Baltag privind „activitatea umană pe vârful Dealului școlii” din secolele XII–XIII ar fi indicii în acest sens.¹⁰⁴ Astfel, cum a remarcat autorul, construirea bisericii de mari dimensiuni de pe vârful Dealului școlii a fost precedată de ample lucrări de nivelare a platoului. Urmele unui zid mai vechi au fost găsite pe versantul nordic al dealului. Chiar dacă nu s-a identificat până acum cetatea de lemn/pământ, mormintele cele mai timpurii descoperite la Biserica din Deal împreună cu biserica indică secolul al XII-lea,¹⁰⁵ deci sunt probabil contemporane cu așezarea și necropola de la Dealul Viilor. După părerea lui Daniela Marcu-Istrate, prima biserică

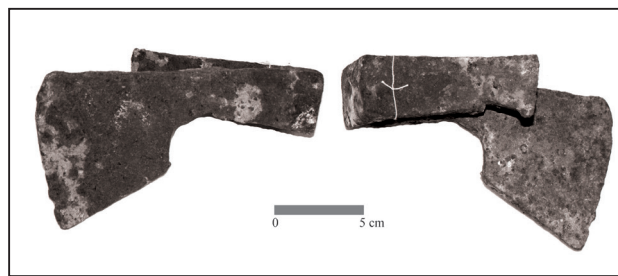


Fig. 7. Topor de fier de pe teritoriul orașului Sighișoara (Foto: Daniel Spânu)

fusese rotundă și de aceasta aparțineau și primele morminte cu nișă cefalică. Datarea mai precisă a acestor morminte nu poate fi lămurită înainte de publicarea acestora. (Planșa 9/1)

Aceluiași interval cronologic s-ar înscrie și mormântul 4, cu nișă cefalică, descoperit la Biserica Mănăstirii, deși autorul săpăturii, Angel Istrate l-a datat mai târziu, în cursul secolului al XIII-lea, legându-l de invazia tătară.¹⁰⁶ Foarte importante vor fi pentru elucidarea problemei observațiile Danelei Marcu-Istrate și ale lui Angel Istrate referitoare la cercetarea acestor situri.

Din păcate, nu au fost publicate materialele arheologice din curtea casei Vlad Dracul (Piața Muzeului nr. 5) executate în 1976. Gheorghe Baltag a datat ceramica înregistrată în secolul al XIII-lea, fără să argumenteze încadrarea cronologică propusă.¹⁰⁷

Tot acestui interval cronologic îi aparține și o monedă de la Béla al III-lea (1172–1196) (Huszár nr. 72)¹⁰⁸ dintr-o descoperire recuperată din grădina lui S. Roth.¹⁰⁹

Din punct de vedere topografic, de situl de pe Dealul Viilor era apropiat mormântul (?) descoperit în locul fostului stadion municipal, la circa 2 kilometri distanță înspre vest, și care, probabil pe baza spadei din mormânt (Fig. 6), s-a interpretat ca aparținând unui germanic.¹¹⁰ Din păcate lipsa contextului ne îngreunează formarea unei imagini mai clare asupra acestui posibil sit funerar, respectiv nu știm dacă putem vorbi de unul sau de mai multe morminte. Spada cu buton H,¹¹¹ care după părerea lui Zeno Karl Pinter se poate data la mijlocul secolului al XIII-lea,¹¹² deci care a succedat orizontul cronologic al necropolei de la Dealul Viilor, am putea să o legăm ori de unii

¹⁰² Gáll et al. 2010, Pl. 1; Gáll - Laczkó 2013, Pl. 14.

¹⁰³ Diferitele teorii privind numele orașului a sintetizat Baltag 2004, 24–27.

¹⁰⁴ Baltag 1979, 92–93, Pl. LIV–LV; Baltag 2004, 27.

¹⁰⁵ Marcu 2000, 96.

¹⁰⁶ Istrate 2006, 328–329.

¹⁰⁷ Baltag 1979, 24.

¹⁰⁸ Huszár 1979, 40.

¹⁰⁹ Interesant ar fi identificarea pe teren a proprietății respective. Sabău 1958, 293/39.

¹¹⁰ Pinter 2007, 37.

¹¹¹ Oakeshott 1997, 95.

¹¹² Pinter 2007, 92–93.

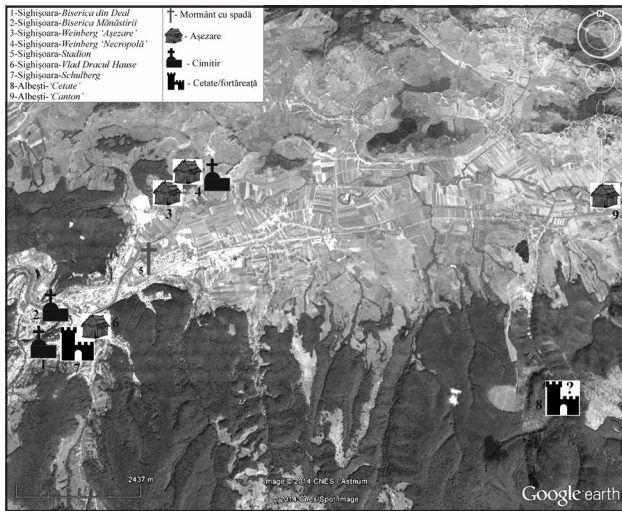


Fig. 8. Descoperirile arheologice în zona Sighișoarei din secolele XII-XIII

reprezentanți ai populației de oaspeți (*hospites*) așezată aici de către regalitate¹¹³, ori, după părerea noastră, mai probabil, de un individ al unei populații păgâne, despre a cărei existență în zona viitorului oraș nu avem izvoare narative.¹¹⁴

Cunoaștem și un topor de pe teritoriul orașului, pe care îl putem data relativ în secolele XIII-XIV (sau chiar XV), din păcate fără locul exact al descoperirii.¹¹⁵ (Fig. 7)

În Muzeul de Istorie din Sighișoara cunoaștem și un număr de monede, emise de la Andrei I până în secolul al XIII-lea. Din păcate însă, nu cunoaștem dacă aceste monede au fost descoperite pe teritoriul orașului sau în zonele limitrofe ale acestuia, ori dacă au fost cumpărate mai demult de către colecționari și au ajuns la muzeu în urma unei donații,¹¹⁶ deoarece în catalogul de inventar al muzeului nu am depistat date în acest sens.

¹¹³ Pinter 2007, 37.

¹¹⁴ Și din mormintele cumanilor care s-au mutat pe teritoriul Regatului Maghiar sunt cunoscute arme din Vestul Europei, împrejurare care ne determină să precizăm, că între elementele *culturii materiale* și *identitatea etnică* nu avem voie să punem mecanic (și poate nici altfel) semn de egalitate. Pálóczi Horváth 1994, 143; Gulyás - Gallina 2014.

¹¹⁵ Muzeul de Istorie Sighișoara. Nr. de inv.: P53/10297.

¹¹⁶ În Muzeul de Istorie din Sighișoara au fost identificate următoarele monede: **Andrei I (1046-1060)**: *Huszár* (în continuare: *H*): nr. 9 (Nr. de inv.: N. I./7921); **Béla II (1131-1141)**: *H50* (N. I. 7922); **Braketeas (Béla III sau Béla IV)**: *H191* (N. I. 7923 și 7925) și *H200* (N. I. 7924); **Andrei II (1205-1235)**: *H266* (N. I. 7926); **Béla IV (1235-1270)**: *H306* (N. I. 7929); *H320* (N. I. 7927); *H336* (N. I. 7928); Ștefan V (1270-1272): *H343* (N. I. 7930); *H351* (N. I. 7932); *H357* (N. I. 7931); **Andrei III (1290-1301)**: *H410* (N. I. 7934); *H420* (N. I. 7933). *Huszár* 1979, 32, 38, 53, 60, 64, 65, 66, 67, 68, 73, 74. Monedele au fost publicate de către Chirilă et al. 1972, 79, Pl. VIII-XII.

După părerea noastră, fortificația necercetată de la Albești aparține tot acestei perioade. Gh. Baltag a dat-o în epoca medieval timpurie, fără să aibă însă posibilitatea de a realiza o săpătură, pe baza ceramicii găsite pe teritoriul fortificației și pe baza ceramicii provenite din așezarea aflată la poalele dealului. Este foarte important să precizăm, că nu există nici un indiciu arheologic în epoca „migrațiilor”, respectiv în epoca medieval timpurie, până în secolul al XI-lea, în ceea ce privește existența fortificațiilor din pământ și lemn. Toate aceste erori s-au născut printr-o interpretare eronată a lui Kurt Horedt în privința sitului de la Morești.¹¹⁷ Cetatea de la Albești-Valea Șapartocului (nu putem exclude că este o fortificație de pământ preistorică), după formă pare să fie mai degrabă o cetate medievală, respectiv din secolele XII-XIV. Pentru clarificarea acestei probleme însă am avea nevoie de noi săpături arheologice. (Planșa 9/2)

După observațiile lui Gh. Baltag, nu poate fi exclusă existența unei așezări la Albești-Canton, care ar conține și o fază din secolul XII.

Toate aceste date sunt importante din mai multe puncte de vedere:

1. Ne demonstrează faptul că în zonă existau mai multe locuri funerare folosite în secolele XII-XIII (*Dealul Viilor, Biserica Mănăstirii, Biserica din Deal*), respectiv mai multe comunități a căror deslușire și analize comparate mai detaliate se vor putea realiza numai după publicarea siturilor cercetate de către Daniela Marcu Istrate și Angel Istrate (Fig. 8);

2. Mormântul, din al cărui inventar făcea parte o spadă și un vas, reprezintă după părerea noastră o manifestare funerară cu caracter păgân, care este în concordanță cu datele izvoarelor narative medievale strânse de Gyula Kristó pe teritoriul Regatului Maghiar¹¹⁸ și care menționează de multe ori morminte „păgâne” la punctele de graniță dintre așezări.¹¹⁹

3. Dacă la cetatea de la Albești va fi validată datarea de secol XII, ar fi o dovadă că, pe lângă cetatea regală, exista și o cetate de turn privată, particulară, care ar confirma și presupunerea în ceea ce privește existența proprietăților laice pomenite în izvoare.

4. Topografic așezările medievale din zona Sighișoarei – așa cum oglindește stadiul actual al cercetării – trebuie căutate în special pe prima

¹¹⁷ Horedt 1979, 81-88.

¹¹⁸ Kristó 1981, 21-23.

¹¹⁹ De exemplu în documentul fals al lui Béla al II-lea din 1138 în două puncte apare mențiunea „mormintelor păgâne”. Kristó 1981, 23.

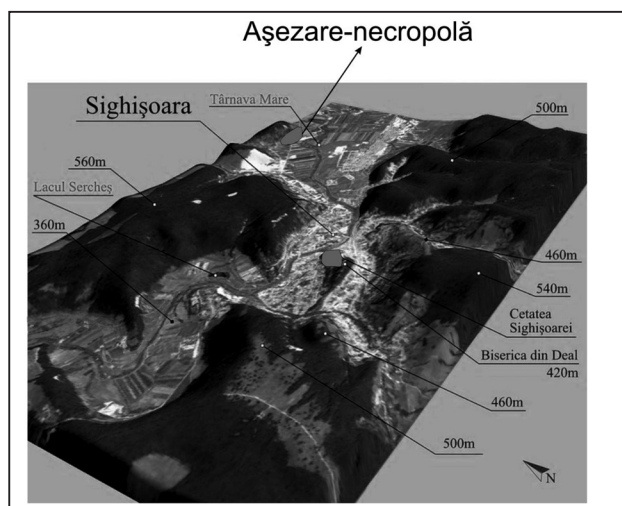


Fig. 9. Topografia siturilor de pe „Dealul Viilor” și cetatea Sighișoarei ilustrate în tehnica 3D

terasă, după lunca râului Târnava Mare sau a pâraurilor aferente ale acestuia. (Fig. 9)

În stadiul actual al cercetării nu avem dovezi privind un foarte posibil contact dintre populația vorbitoare de limbă maghiară și populația germanică așezată aici de către regalitate. Și dacă a avut loc, în ce a constat? Putea să fi existat un amestec sau poate numai influențe culturale între aceste populații?¹²⁰ Conflicte locale? Contacte comerciale? Care sunt căile științifice de a identifica aceste contacte (dacă au existat)? Trebuie să remarcăm că de cele mai multe ori comunitățile învecinate nu se deosebesc în mod radical între ele, deoarece sunt legate prin sistemele complexe ale relațiilor și schimburilor (excepțiile pot fi determinate de religie sau de modul de viață radical diferite), deci cu cât se află mai aproape o comunitate de celălalt, cu atât mai mult există posibilitatea de influențare reciprocă, deci învecinarea determină procese de aculturare. Apare destul de logic ca relațiile culturale cu vecinii cei mai apropiați să fie cele mai intensive.¹²¹

Astfel, așezarea aici a populației germanice nu trebuia să însemne direct și fără echivoc mutarea în altă parte a populației anterioare. Ilustrativ în

acest sens este chiar și exemplul secuilor de la Saschiz/*Keisd*,¹²² localitate aflată la 13 kilometri de Sighișoara în direcția sud-estică, în valea *Keisd*-ului. Și acest exemplu ne arată că nu este exclus ca cel puțin într-o primă fază să fi avut loc o evoluție paralelă, o conviețuire și influențe reciproce ale comunităților respective, stabilite pe același areal geografic (mai ales că între aceste grupuri de populații nu existau deosebiri radicale din punct de vedere al religiei sau al modului de viață¹²³) și nu trebuie imediat presupusă o colonizare înspre est a populațiilor vorbitoare de limbă maghiară, mai ales că exemplul comunității de la Saschiz, așezată mai târziu în zona Turda–Arieș, ne demonstrează exact direcția inversă (de la răsărit la apus) a colonizării.¹²⁴ Așezarea masivă a populației germanofone s-a desfășurat probabil din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, așa cum atestă documentele scrise, din care aflăm că în 1289 proprietățile de la *Muhy* și *Sarustelek* (azi: Grânari/Nagymoha/Mühlendorf și Șoarș/Nagysáros/Scharosch) au fost vândute, pe 20 de mărci, de strămoșii familiei *Apor* pentru *Petru comes*.¹²⁵ Pe baza acestor date este de presupus conviețuirea paralelă în același areal geografic între diferiți membrii ai diferitelor comunități. Nu trebuie să uităm, că în a doua jumătate a secolului al XII-lea, grupuri de secui sunt pomenite de șase ori în sudul Transilvaniei.¹²⁶

În consecință, pe baza datelor de mai sus, o simplă despărțire duală sași–secui a unui material arheologic destul de opac pentru interpretări etnice, așa cum se obișnuia în literatura arheologică tradițională, reprezintă de fapt: 1. abuzarea datelor oferite de arheologie (pur și simplu nu există elemente concludente în acest sens¹²⁷); 2. uniformizarea în sens modern și naționalist a unei zone eterogene din punct de vedere cultural¹²⁸; 3. transpunerea realităților din secolele XV–XVI, a stărilor secuiești și săsești deja formate¹²⁹ într-o altă perioadă, din punct de vedere sociologic și entitar mult mai eterogenă, fluidă, anume în secolele XII–XIII.

¹²⁰ În acest sens sunt interesante și importante casele de lemn incendiate, construite în stil *Fachwerk* și un vas din bronz (*Grappe*) specific germanic, descoperite la Cristuru Secuiesc. (Și) în acest caz se poate pune întrebarea dacă aceste descoperiri reprezintă preluări din mediul cultural german sau o populație germanică. Analizele radiocarbon au datat aceste complexe între 1150–1250. Benkő 1992, 28, 166–171; Benkő 2010, 233. Fără îndoială contactele dintre comunitățile din *Terra Sicularum* și *Terra Saxorum* erau mult mai complexe și variate, deci este o greșeală după părerea noastră să interpretăm documentele arheologice foarte rigid din punct de vedere etnic, adică *german* sau *secui*! Mai amănunțit: Nyáradi – Gáll 2015.

¹²¹ Brather 2006, 62.

¹²² Niedermaier 1979, 68.

¹²³ În acest sens vezi și Brather 2004, 519.

¹²⁴ Niedermaier 1979, 68; Benkő 2012, 156.

¹²⁵ Benkő 2012, 200.

¹²⁶ Kristó 2002, 180–182.

¹²⁷ Mai pe larg: Nyáradi – Gáll 2015, 85–120.

¹²⁸ Pe baza toponimiei germane săsești de mai târziu comunitățile de *hospites* în sudul Transilvaniei au intrat în interacțiune cu vorbitori de limbă slavonă, pecenegă și maghiară. Kristó 2002, 163–164, 195.

¹²⁹ Szádeczky Kardoss 1927, 52–63.

Izvoarele scrise evidențiază la Sighișoara existența unei cetăți regale (*castrum Sex*) în secolul al XII-lea, ceea ce presupune existența în zonă a unui habitat dens la nivelul epocii medievale: proprietăți regale, districte de cetăți, dar și comunități de slujitori care se îngrijeau de proprietăți particulare regale sau laice, cu alte cuvinte existența unor realități sociologice și economice mult mai complexe, a unei societăți stratificate în sens medieval.

Din punct de vedere al statutului social nu avem la dispoziție izvoare narative privind realitățile sociale și evoluția proprietăților din zona Sighișoarei. Microzona noastră aparține teritoriului comitatului *Fehér*, care avea o mare întindere. Datorită impreciziei izvoarelor narative existența diferitelor tipuri de proprietăți cunoscute în Regatul Maghiar (proprietăți regale, districte de cetăți, comunitățile de slujitori care se îngrijeau de proprietăți particulare regale, proprietăți particulare laice), dar și a conglomeratelor de populații¹³⁰ de pe teritoriul acestuia ne împiedică să avem o părere clară privind statutul și identitatea de grup, izvorată din statutul său, a comunității de la *Dealul Viilor*. Menționăm că pe lângă garnizoanele militare de secu, ¹³¹ se cunosc

¹³⁰ Trebuie menționat numele Drăușeni, care în maghiară apare sub numele de *Darócz*, desemnând acea meserie care se ocupa cu anumite secvențe ale vânătorii, de exemplu jupuirea animalelor vânat. În legătură cu numele localității *Darócz*, G. Heckenast a observat că acesta reprezintă populațiile slujitoare regelui și este caracteristic în special secolului al XII-lea: Heckenast 1970, 26-27. La nord-est de Sighișoara se găsesc Șoimușu Mic și Șoimușu Mare, care la rândul lor au legătură cu vânatul. Privind relația dintre denumirea localităților și ocupații în epoca arpadiană, vezi: Heckenast 1970. Despre denumirea de localități în epoca arpadiană, vezi: Kristó *et al* 1973-1974, 26-27; Kristó 2005, 117-133.

¹³¹ În cazul secuilor, sarcinile și privilegiile militare au determinat constituirea unui grup care a avut la baza identității sale funcția militară, obținând privilegiile de organizare proprie în cursul epocii medievale și care din secolul al XII-lea în izvoarele narative apar sub diferite forme (Kordé 1994, 623). În problema originii acestei populații, numită *secui* până în zilele noastre, s-au conturat două tendințe principale: 1. populația de origine maghiară (L. Benkő, I. Bóna, J. Balázs); 2. populație militară auxiliară de origine turcică (Gy. Györffy, Gy. Kristó, I. Fodor, L. Makkai) (Kordé 1994, 624). Fără să intrăm în detalii privind originea acestor două teze, ținem totuși să remarcăm că: a. prima teză nu a adăncit suficient bazele teoretice privind interpretarea socială a originii secuiești, chiar dacă a folosit multe argumente lingvistice, arheologice, etnografice sau toponimice; b. teza originii *turcice*, adică a unei origini *etnice* a secuilor, se bazează puternic pe tendința *retrospectivă* în cercetare (acest tip de analiză are la bazele sale filozofia evoluționistă a secolului al XVIII-lea [Trigger 1990³, 56-57], respectiv teoria lui Charles Darwin [pentru critica darwinismului, vezi: Kuhn 2006]), dominantă în istoriografiile și arheologiile est-europene.

Sigur este faptul că secuii ca grup (militar) distinct, ca entitate de sine stătătoare, apar în izvoare narative în prima parte a secolului al XII-lea (1116), dar cu un caracter nu îndeajuns de clar precizat. Chiar dacă apar într-un context apropiat cu un alt etnonim, pecenegii, aceasta nu înseamnă că se referea la etnie, ci la statutul lor militar (care a evoluat spre caracterul de națiune medievală).

Într-o perioadă în care formele vechi de organizare socială sunt compromise, respectiv distruse, apar noi grupuri sociale secundare care dobândesc importanță și prestigiu pe paleta organizării sociale și militare. Istoria politică și militară a Regatului Maghiar din secolul al XI-lea (privind istoria secolului XI, vezi: Kristó 1999; Kristó 2003) a însemnat dispariția vechilor forme de organizare socială și a vechilor valori „păgâne” și apariția unor noi forme sociale, dar și impunerea de către puterea centrală a unui set de noi valori, străine și până la urmă antagonice față de cele anterioare. Acest context istoric, cu războaie interne și externe (de exemplu în prima parte a secolului al XI-lea au avut loc numeroase conflicte armate între Regatul Maghiar și Imperiul Romano-German: 1030, 1041-1044, 1051-1052, 1060), a prilejuit și a determinat apariția unor noi forme sociale, militare, care pe de-o parte au reușit să mențină unele dintre vechile structuri organizatorice, dar pe de altă parte prin obținerea unor noi privilegii au creat un grup cu o identitate socială aparte, bazată pe funcția și prestigiul identității de militar, având la bază forme de organizare occidentale, mai precis france. După părerea noastră apariția, respectiv coagularea unei noi entități cu rol militar și politic precis, a avut loc în cursul secolului al XI-lea. Rezultatul acestui proces sociologic și instituțional-politic se întvede în izvorul din 1116, unde apare pentru prima oară ca o nouă entitate politico-militară. Faptul că secuii nu apar în izvoare și în secolul anterior se poate explica prin faptul că ei încă nu au existat în acea perioadă ca entitate socială și militaro-politică. Trebuie să mai amintim că tot în secolul al XI-lea apare și *nobilimea*, ca o nouă entitate socială de tip vestic (în elita nobiliară constituită în secolul al XI-lea au intrat mulți cavaleri occidentali), care a reprezentat în cursul epocii medievale maghiare tot o *națiune*. Această observație a noastră este susținută și de o argumentație negativă: în secolul al XI-lea apar în izvoare diferite grupuri etnice pe teritoriul regatului (etnii, deși termenul este greu de folosit pentru medievalitatea maghiară), care se stabilesc pe teritoriul regatului, printre care pecenegii sau *hospesii* germanici și italieni. Pecenegii sunt menționați prima oară în componența structurii militare a regatului în armata lui Andrei I (1046-1060), mai precis în războiul contra lui Henric al III-lea, în granițele vestice ale regatului. În această ecuație nu are nici o importanță și nici nu poate fi stabilit ce fel de origini (biologice, culturale) aveau membrii microcomunităților aparținând acestui strat socialo-militaro-politic și ideea permanentă, de unde au venit. Ca să înțelegem fenomenul secuiesc nu trebuie să căutăm de unde au venit, ci când au fost organizați și de către cine? Totodată, particularitățile specifice ale diferitelor grupuri de secu este demonstrată atât de datele lingvistice, cât și de toponimii, ceea ce la rândul lor pledează pentru o construcție socialo-militaro-politică a regatului în secolul al XI-lea. Analizele lingvistice au evidențiat pe de o parte că locuitorii din actuala Secuime vorbesc diferite graiuri ale limbii maghiare, iar pe de altă parte lipsa totală a elementelor unei limbi „turcice” (Kristó 1996, 66-68; Benkő 1990, 114-116). Totodată, atât analiza toponimelor, cât și izvoarele istorice au identificat urme ale unor comunități de secu în diferite părți ale Bazinului Carpatic, împrejurări care subliniază din nou diversitatea originii indivizilor care au format acest strat socialo-militar.

Pe baza acestor date credem că nașterea entității secuiești a avut la bază un proces instituțional (politic-militar),

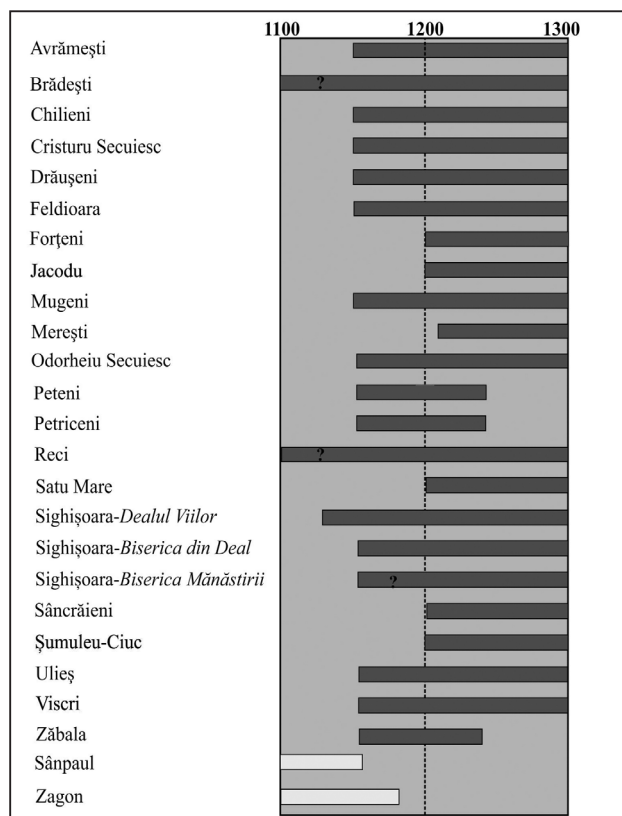


Fig. 10. Cronologia relativă a cimitirelor (liniile închise) și a tezaururilor (liniile deschise) din estul și sud-estul Transilvaniei din secolul al XII-lea

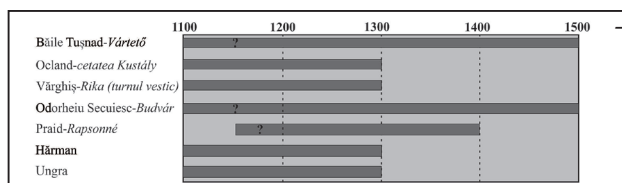


Fig. 11. Cronologia relativă a cetăților din estul și sud-estul Transilvaniei începând din secolul al XII-lea

organic legat de cauze sociologice din secolul al XI-lea. Formarea și evoluția entității secuiești, dintr-un grup social într-una de *națiune în sens medieval*, se poate explica fără îndoială pe baza drepturilor dobândite treptat; în acest sens, după așezarea lor în Secuime, un rol determinant l-au jucat *teritorialitatea și autonomia*, evident în termeni medievali. Dacă în cursul secolului al XI-lea se poate vorbi despre nașterea acestei entități, o altă etapă, respectiv o altă problemă, o reprezintă geneza secuiască pe teritoriul Secuimii actuale. Totodată trebuie să precizăm că etnogeneza secuiască (ca și alte etnogeneze) nu trebuie și până la urmă nici nu poate fi cercetată primordial din punct de vedere biologic, ci în primul rând din punct de vedere instituțional și sociologic; analiza biologică trebuie să aibă doar un rol adițional. După părerea noastră, nașterea *entității secuiești de pe teritoriul Terra Siculorum*, adică în bazinele superioare ale Mureșului, Târnavelor și Oltului este rodul unei evoluții instituționale, iar în organizarea comunităților secuiești în scaune pe lângă grupul privilegiat socio-militar, așezat de către regalitate, un rol au jucat și grupurile de populații vorbitoare de limbă slavă, așa cum relevă numărul mare de toponimii slave în zona Trei Scaune sau bazinul Giurgeului, dar și grupuri de „unguri” (Rácz 2003, 10) veniți anterior

în zonă și mari proprietari laice și ecleziastice, cărora regele le donase importante domenii pe Târnava Mare.¹³² Pe baza cercetărilor din ultima perioadă, în Transilvania estică și sud-estică, în secolul al XII-lea, putem vorbi de un sistem de rețea densă a așezărilor, care este semnul clar al faptului că teritoriile nu au fost numai cucerite, ci și organizate instituțional de regalitatea maghiară. În acest context este greu de precizat care a fost și soarta comunității de pe Dealul Viilor.

Astfel, în urma eforturilor, mai ales din ultimii ani, un număr important de situri arheologice¹³³, de diferite categorii (fortificație, biserică, cimitir din jurul bisericii, așezare, tezaure) au devenit cunoscute. Am putut documenta un număr important de *necropole din jurul bisericii*, anume de la Avrămești, Chilieni, Cristuru Secuiesc, Drăușeni, Feldioara, Jacodu, Odorheiu Secuiesc-Szentimre, Mugeni, Merești, Ocland, Peteni, Petriceni, Recii, Ulieș, Viscri, Zăbala, al cărui sistem cronologic este înfățișat pe tabelul din Fig. 10. Din secolul al XII-lea se pot data și cetățile de turn, construcții *seniorale* de tip „*motte*” de la Ocland (sec. XII-XIII) și de la Vârghiș-cetatea Rika, *turnul vestic* (sec. XII-XIII), -turnul estic

sau posterior așezării acestor grupuri pe teritoriul estului Transilvaniei. Ținem să precizăm că nu putem exclude nici grupuri mai mici germanice, apoi mai târziu grupuri de vlahi sau grupuri de moldoveni și munteni. În concluzie, entitatea politică medievală secuiască, cu un rol important în structura militară a regatului (politica estică și sud-estică a acestuia) s-a născut în zona denumită azi Secuime. Organizarea politică s-a născut în aceste zone având la bază privilegiile acordate de regalitate, concretizate în organizarea instituțională în *scaune*.

Factorii determinanți ai acestei evoluții instituționale au fost *regalitatea*, ca putere centrală, care avea un interes special în existența și menținerea unei cavalerii ușoare profesionale (pe lângă implementarea cavaleriei grele, de tip occidental) și *elitele aceluia strat militar*, care au reușit să mențină și să dezvolte privilegiile militare, rezultatul fiind apariția structurii instituționale medievale numită scaun, respectiv *națiunea medievală secuiască*, în frunte cu comitele lor care nu era subordonat voievodului, ci direct regelui. Este medievalitatea transilvană de tip occidental, însă cu rădăcini orientale ale structurilor militare și sociale. Sugestive în acest sens sunt formulările lui András Sófályi: „...*secuiul a fost făcut secuii de către Terra Siculorum*” și a lui Lajos Szádeczky Kardoss: „...*Națiunea secuiască a fost creată de luptă, de război...*” (traducerea noastră). Sófályi 2003, 41; Szádeczky Kardoss 1927, 63.

¹³² Sunt cunoscute două domenii laice și unul ecleziastic Baltag 2004, 21-22.

¹³³ Fără îndoială harta alcătuită de noi nu reflectă nici pe de parte realitățile habitatului din secolele XII-XIII, ci mai degrabă activitatea pe teren a diferitelor muzee și mai ales devotamentul unor arheologi ca András Sófályi, Zsolt Nyáradi, Andrea Demjén, Csongor Derzsi, István Botár sau Lóránt Darvas, mai ales din *Terra Siculorum*. Vedem, cum zone întregi, ca cea a Făgărașului, Brașovului sau zona Gheorgheniului sunt reprezentate, în cel mai bun caz, doar de câteva descoperiri.

(sec. XIII), Racu (Ciuc)-*Pogányvár* (sec. XIII/XIV¹³⁴), respectiv probabil de la Băile Tușnad-*Vártető* (sec. XII/XIII-XV). La Ocland-*Kustaly vára* descoperirile arheologice cele mai timpurii se datează în secolul XII¹³⁵, datare sprijinită și de analizele de ¹⁴C.¹³⁶ Tot acestei epoci îi aparțin cetățile regale de la Hărman (sec. XII-XIII), Odorheiu Secuiesc-*Budvár* (sec. XII/XIII-XV), Ungra (sec. XII-XIII) or Praid-*Rapsonné* (sec. XII/XIII-XIV). Pe baza datelor lui András Sófalvi¹³⁷ se poate trasa și sistemul cronologic al cetăților. (Fig. 11)

La acestea se adaugă și urmele de așezări, reprezentate în cea mai mare parte de ceramică, provenită de exemplu de la Aldea, Angheluș, Bădeni, Brădești, Cernat, Chilieni, Chinușu, Ciceu, Cireșeni, Ciucsângeorgiu, Comănești, Corund, Cotormani, Cozmeni, Dârjiu, Firtușu, Forțeni, Gârciu, Hoghia, Iașu, Jacodu, Jigodin, Lelicieni, Lueta, Mărtiniș, Merești, Mugeni, Ocland, Oderheiu Secuiesc-*Kadicsfalva*, Obrănești, Polonița, Rareș, Satu Mare, Satu Nou, Văleni, Misentea, Racu, Sfântu Gheorghe-*Bedeháza*, Șumuleu-*grădina Fodor*, Sâncrăieni, Sântimbru, Sânsimion, Tăietura, Tămașu, Tăureni, Teleac, Tomești, Tușnad Sat, Turia, Ulieș, Vasileni și ai căror datare în cea mai mare parte nu poate fi precizată cu exactitate. În orice caz din secolul XII pot fi datate foarte probabil sau sigur așezările Angheluș, Cernat, Chilieni, Cotormani, Cristuru Secuiesc, Lelicieni, Mugeni, Polonița, Reci, Sâncrăieni, Sânsimion, Sfântu Gheorghe-*Bedeháza*, Sighișoara-*Dealul Viilor*, Șumuleu-*grădina Fodor*, Turia, Ungra, Văcărești și tezaurul de la Sânpaul și Zagon. În viitor datarea mai exactă a ceramicii prin metode interdisciplinare¹³⁸ ar putea lămuri foarte multe întrebări privind evoluția habitatului din estul și sud-estul Transilvaniei.

Trebuie reliefat și faptul că multe dintre aceste așezări nu apar în văile marilor râuri sau în zona viitoarelor centre de putere, ci în văi laterale, periferice sau chiar în locuri izolate (de ex. în zona Târnavei Mari la: Avrămești, Jacodu, Ulieș; în zona Homorodului la Merești, sau Ciucului la Armășeni, Misentea, Cotormani, Văcărești, etc.), ceea ce poate sugera că procesul de construire a rețelei de așezări trebuie să fi început mult mai devreme.¹³⁹

Rețeaua densă de așezări ne determină să facem câteva precizări în ceea ce privește problema sistemului de apărare a granițelor. Așa cum a arătat Elek Benkő,¹⁴⁰ istoriografia și arheologia tradițională,¹⁴¹ dar și analizele din ultimii ani,¹⁴² au abordat problema sistemului de apărare din perspectiva limesului roman și cea a liniei granițelor moderne ale statelor actuale. Civilizația medievală cunoaște însă un alt tip de sistem defensiv, și anume așa-zisele *zone de graniță* (în Regatul Maghiar *határispánságok* – comitate de graniță), care se organizează în jurul cetăților. Astfel, atât discuția din jurul extinderii în trepte spre est a liniei de apărare prin intermediul cetăților, cât și analiza evoluției habitatului, ca simbol al extinderii acestor linii de granițe, vor rămâne discuții inutile.¹⁴³

În concluzie, rămâne o sarcină a cercetării viitoare ca, după cartarea tuturor descoperirilor vechi și noi, să se treacă la *identificarea diferitelor tipuri de centre de putere timpurii* (regale, ecleziastice, laice), ale căror îndatorire trebuia să fi fost organizarea rețelelor de așezări și ale celor comerciale, colonizări, etc. O altă problemă care ar trebui elucidată este aceea a relațiilor (de [inter]dependență) ale acestor centre timpurii cu centrul comitatului Alba.¹⁴⁴ Astfel, după părerea noastră, zona de graniță încă de la sfârșitul secolului al XI-lea era extinsă până la Carpații Orientali, având în vedere că cetăți ai zonelor de graniță au fost identificate la Morești (sec. XI), Ocland (sec. XII-XIII), Vârghiș-*cetatea Rika*, *turnul vestic* (sec. XII-XIII), Băile Tușnad-*Vártető* (sec. XII/XIII-XV), Hărman (sec. XII-XIII), Odorheiu Secuiesc-*Budvár* (sec. XII/XIII-XV), Ungra (sec. XII-XIII), Praid-*Rapsonné* (sec. XII/XIII-XIV).

Toate aceste fenomene, pe lângă caracterul lor microregional transilvănean, oglindesc macrosocial transformările adânci în cadrul Regatului Maghiar (care a determinat toate aceste manifestări arheologice). Este vorba în *special* de procesul de „occidentalizare” puternică a regatului (început în secolul al XI-lea), care se manifestă puternic din secolul al XII-lea și în diferite regiuni ale Bazinului Transilvaniei, atât în materie de

mijlocul secolului al XII-lea în zona Odorheiu Secuiesc, respectiv în zona Făgărașului, ceea ce pe baza datelor actuale este o datare târzie. Kniezsa 1938, 392.

¹⁴⁰ Benkő 2012, Vol. I, 171-172.

¹⁴¹ Lista bibliografică în volumul lui Benkő cuprinde lista acestor lucrări. Benkő 2012, Vol. I, 171-175: notele 610-625; Horedt 1986, 152-155, Abb. 65.

¹⁴² Tot Elek Benkő citează lucrările lui Ioan Marian Țiplic. Țiplic 2006; Țiplic 2007.

¹⁴³ Benkő 2012, Vol. I, 172.

¹⁴⁴ Despre evoluția comitatelor, vezi: Kristó 1988.

¹³⁴ Acceptăm argumentele privind o datare mai târzie a lui István Botár. Botár 2013, 150-151.

¹³⁵ Sófalvi 2009, 15-16.

¹³⁶ Benkő 2010, 235, Nota 82; Sófalvi 2014.

¹³⁷ Sófalvi 2011, Tab. 1.

¹³⁸ Wilson et al. 2009, 2407-2415.

¹³⁹ După István Kniezsa habitatul regatului a ajuns la

cultură spirituală (ritualuri funerare), cât și cea materială (moda occidentală în cadrul portului feminin al acelor de păr sau îmbrăcămintea în stil de cămașă denumită *Cotte*, care avea la guler o tăietură verticală, aceasta fiind legată sub bărbie cu ajutorul unei cataramă metalice).¹⁴⁵ Acest proces de integrare deplină în orbita occidentală a Regatului Maghiar a fost sintetizat cel mai frapant de istoricul Erik Fügedi: „...e folyamatosan két partner vett részt: Magyarország és Nyugat-Európa. Európa kitágult, magához vonzotta a Kárpát-medencét (...there were two participants in this process: Hungary and Western Europe. Europe has expanded attracting the Carpathian Basin to itself...)”.¹⁴⁶

Anexa 1.

Lista descoperirilor arheologice (biserici, necropole, așezări, urme de așezări, cetăți) din secolele XII-XIII în estul și sud-estul Bazinului Transilvaniei (Fig. 12-13)

Annex 1.

The list of the archaeological sites (churches, churchyards, settlements, traces of settlements, castles) from the 12th-13th centuries in the eastern part of the Transylvanian Basin (Fig. 12-13)

1. **Aldea** (germ.: Abstdorf; magh.: Abásfalva): Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
2. **Armășeni** (germ.: -; magh.: Csíkménaság): Botár 2009, 67-75.
3. **Avrămești** (germ.: -; magh.: Szentábrahám): Benkő 1992, 213, 223, Abb. 34.
4. **Bădeni** (germ.: -; magh.: Bágy): Sófalvi et al. 2008, 91-92.
5. **Băile Tușnad** (germ.: Bad Tuschnad; magh.: Tusnádfürdő)-Vártető: Sófalvi 2011, 247: Tab. 1, Nota 25.
6. **Bărzava** (germ.: -; magh.: Csíkborszova): Botár 2008, 76.
7. **Brădești** (germ.: -; magh.: Fenyéd): Zsolt Nyárádi's information. Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
8. **Cașinu Mic** (germ.: -; magh.: Kiskászon): Benkő 2010, 223.
9. **Chilieni** (germ.: -; magh.: Kilyén): Székely 1986, 216-224; Benkő 2012, 86.
10. **Chinușu** (germ.: -; magh.: Kénos): Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
11. **Ciceu** (germ.: -; magh.: Csíkcsicsó)-interiorul satului (proprietatea lui Károly Szabó nr. 433/434): Botár 2008, 76; Botár 2013, 118.
12. **Cireșeni** (germ.: -; magh.: Sükő): Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
13. **Ciucsângeorgiu** (germ.: -; magh.: Csíkszentgyörgy)-*grădina Potovszky (Potoczki)*: Botár 2013, 168; -Monyasd: Botár 2013, 237.
14. **Comănești** (germ.: -; magh.: Homoródkeményfalva): Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.

15. **Corund** (germ.: -; magh.: Korond): Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
16. **Cotormani** (germ.: -; magh.: Kotormány)-*proprietatea nr. 496*: Botár 2008, 76; Botár 2013, 226-228.
17. **Cristuru Secuiesc** (germ.: Széklerkreuz; magh.: Székelykeresztúr)-*Keresztúrfalva*: Benkő 1992, 176-179; -*Biserica Romano-Catolică*: Benkő 1992, 152-158; Sófalvi et al. 2008, 80-81; -*Cartierul Lajos Kossuth*: Benkő 1992, 28, 166-171; -*Grădina Gyárfás*: Benkő 2012, 87.
18. **Dârjiu** (germ.: -; magh.: Székelyderzs): Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
19. **Drăușeni** (germ.: Draas; magh.: Homoróddaróc): Dumitrache 1979, 155-198; Marcu 2002, 41-78.
20. **Făgăraș** (germ.: Fogarasch; magh.: Fogarasch): Bóna 1990, 163.
21. **Feldioara** (germ.: Marienburg; magh.: Földvár): Ioniță et al. 2004.
22. **Filia-Dobeni** (germ.: -; magh.: Erdőfüle): Bordi 2003, 4-6; Bordi 2004, 5-10; Sófalvi et al. 2008, 87-88.
23. **Firtușu** (germ.: -; magh.: Firtosváralja, Besenyőfalva): Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
24. **Forțeni** (germ.: -; magh.: Farcád): Sófalvi et al. 2008, 86; Benkő 2010, 225, Nota 23; Nyárádi – Sófalvi 2012, 170, 173, Fig. 3.
25. **Satu Nou** (germ.: -; magh.: Göröcsfalva)-*interiorul localității, strada Bisericii. Templom utca (pr. nr. 171-175)*: Botár 2013, 222.
26. **Hărman** (germ.: Honigberg; magh.: Szászhermány): Alexandrescu et al. 1973, Pl. V-VI.
27. **Hoghia** (germ.: -; magh.: Hodgya): Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
28. **Jacodu** (germ.: Ungarisch-Sacken; magh.: Magyarzákod): Soós 2007, 111-128.
29. **Iașu** (germ.: -; magh.: Jásfalva): Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
30. **Lăzarea** (germ.: Grünberg; magh.: Gyergyószárhegy; Old Romanian: Sarhighi, Giurgeu-Sarheghi)-*Biserica Catolică*: Benkő 2010, 225, Nota 31; Demjén 2012, 156.
31. **Leliceni** (germ.: -; magh.: Csíkszentlélek)-*Bánátus-pataka*: Botár 2013, 183-185; -*Kőhegy*: Botár 2013, 185.
32. **Lueta** (germ.: -; magh.: Lövéte): Botár 2008, 76.
33. **Mărtiniș** (germ.: -; magh.: Homoródszentmárton): Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
34. **Merești** (germ.: -; magh.: Homoródalmás): Benkő 2010, 223, Fig. 1/2; Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
35. **Misentea** (germ.: -; magh.: Csíkminsztent): Botár 2008, 76; Botár 2009, 77-85.
36. **Mugeni** (germ.: -; magh.: Bögöz): Sófalvi 2010, 31-36; Nyárádi 2013, 9-17.
37. **Obrănești** (germ.: -; magh.: Ábránfalva): Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
38. **Ocland** (germ.: -; magh.: Oklánd)-*cetatea Kustály*: Benkő 2010, 235, Fig. 6/1; Sófalvi 2009, 16, Fig. 8; Sófalvi 2011, 16 Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
39. **Odorheiu Secuiesc** (germ.: Odorhellen; magh.: Székelyudvarhely)-*Budvár*, -*Szentimre*, -*Kadicsfalva*: Sófalvi 2011, 247: Tab. 1; Sófalvi et al. 2008, 90-91; Nyárádi 2012, 155-192; Nyárádi – Sófalvi 2012, 170.
40. **Peteni** (germ.: -; magh.: Székelypetőfalva): Székely 1990a, 87-110.
41. **Petriceni** (germ.: -; magh.: Kézdikővár): Székely 1990b, 11-12, Fig. 12-13.

¹⁴⁵ Despre acest fenomen, vezi: Nyárádi – Gáll 2015.

¹⁴⁶ Fügedi 1981, 401. Despre secolul XII, vezi: Berend et al. 2014.

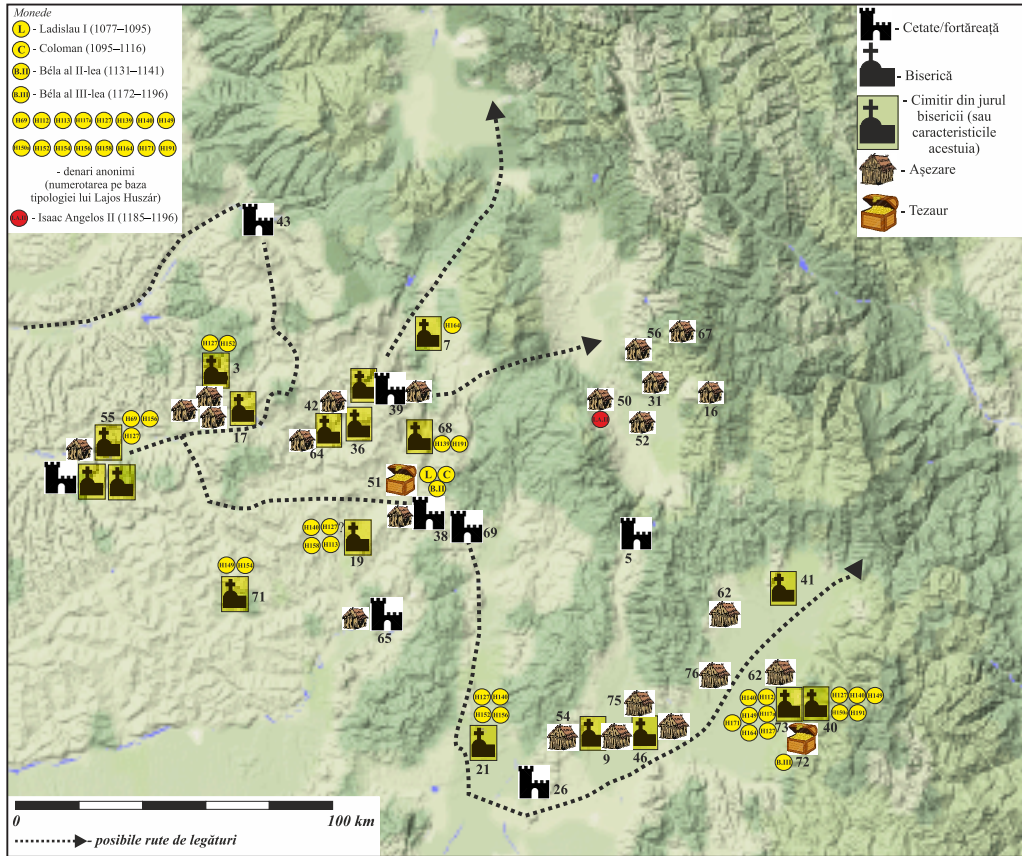


Fig. 12. Descoperiri arheologice din estul Transilvaniei databile în/din secolul al XII-lea (pentru lista descoperirilor vezi Anexa 1); desen: Andreea Drăgan și Erwin Gáll

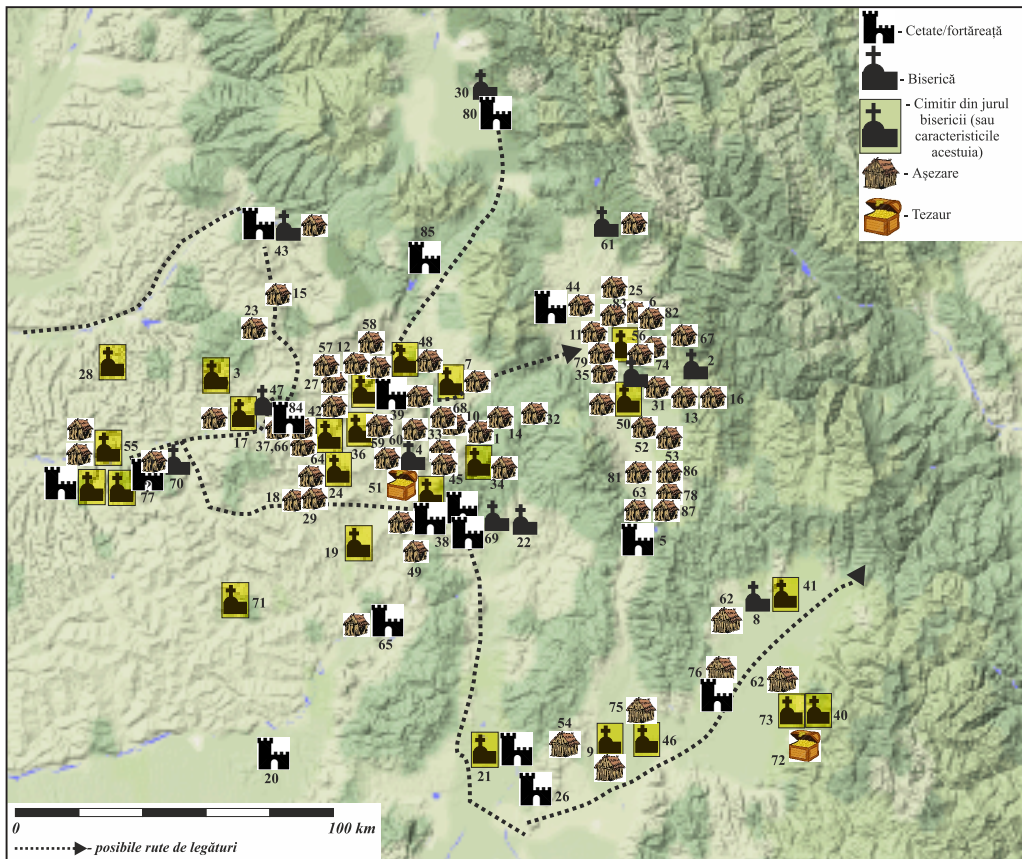


Fig. 13. Descoperirile arheologice din estul și sud-estul Transilvaniei din secolele XII-XIII (pentru lista descoperirilor vezi Anexa 1); desen: Andreea Drăgan și Erwin Gáll

42. **Polonița** (germ.: -; magh.: Székelylengyelfalva): Nyárádi - Sófalvi 2012, 173, 175, 179, Fig. 26-28.
43. **Praid** (germ.: -; magh.: Parajd)-*cetatea lui Rapsonné*: Nyárádi - Sófalvi 2012, 170; Sófalvi 2011, 246; Tab. 1.
44. **Racu** (germ.: -; magh.: Csíkrákos)-*grădina Dónát*: Botár 2008, 76; -*Pogányvár*: Sófalvi 2011, 246; Tab. 1; Botár 2013, 150-151; -*strada Bogát/strada Principală/Fő-utca*: Botár 2013, 152.
45. **Rareș** (germ.: -; magh.: Recsenyed): Nyárádi - Sófalvi 2012, 170.
46. **Reci** (germ.: -; magh.: Réty)-*Dobolyka*: Székely 1990b, 7-10, Fig. 14-15; -*la vest de sat*: Székely 1990b, 6.
47. **Rugănești** (germ.: -; magh.: Rugonfalva): Benkő 1991, 15-16.
48. **Satu Mare** (germ.: -; magh.: Méréfalva): Sófalvi et al. 2008, 94-95.
49. **Satu Nou** (germ.: -; magh.: Homoródújfalv): Nyárádi - Sófalvi 2012, 170.
50. **Sâncrăieni** (germ.: Heilkönig; magh.: Csíkszentkirály)-*Lutărie*: Preda 1959, 831-832, 847-853; Székely 1990b 4, Fig. 2; -*Poklonďfalva/proprietatea Vitos*: Botár 2009, 23-37; Benkő 2012, 81; Botár 2013, 241-243; - *Poklonďfalva/Kencseszeg*: Botár 2009, 36-37; Botár 2013, 245; -*Poklonďfalva/Karimósarka*: Botár 2009, 23; -*Poklonďfalva/Andrássy-kúria 1.-Kőházkert*: Botár 2013, 243-245; - *Poklonďfalva/Kövesoldal (pământul lui Antal Csaba)*: Botár 2013, 245; -*Poklonďfalva/Órház (Telek, Pityókavermek)*: Botár 2013, 245-247.
51. **Sânpaul** (germ.: -; magh.: Homoródszentpál): Orbán 1868, 166; Kanozsay - Banner 1964, 21-23; Kovács 1997, Tab. 83. a-b.
52. **Sânsimion** (germ.: -; magh.: Csíkszentsimon)-*Nisipărie/Homokbánya (Úttest)*: Botár 2013, 199-200.
53. **Sântimbru** (germ.: -; magh.: Csíkszentimre)-*Bedecs*: Botár 2008, 76; Botár 2013, 104-108.
54. **Sfântu Gheorghe** (germ.: Sankt Georg; magh.: Sepsiszentgyörgy)-*Bedeháza*: Horedt 1956, 7-39; Székely 1971, 141-165.
55. **Sighișoara** (germ.: Schäßburg; magh.: Segesvár)-*Biserica din Deal*; -*Biserica Mănăstirii*; -*Dealul Viilor*; -*Casa lui Vlad Dracul*; -*Dealul Școlii*: Baltag 1979, 75-106; Marcu 2000, 96-97; Istrate 2006, 328-329; Harhoiu - Baltag 2006-2007; Harhoiu - Ioniță 2008, 199-223; Harhoiu - Gáll 2014, 193-259.
56. **Șumuleu-Ciuc** (germ.: Schomlenberg; magh.: Csíksomlyó)-*grădina Fodor*: Benkő 2012, 73, Nota 261; - *biserica Sf. Petru și Pavel*: Botár 2008, 76; Botár 2009, 39-53.
57. **Tăietura** (germ.: -; magh.: Vágás): Nyárádi - Sófalvi 2012, 170.
58. **Tămașu** (germ.: -; magh.: Székelyszenttamás): Nyárádi - Sófalvi 2012, 170.
59. **Tăureni** (germ.: -; magh.: Bikafalva): Nyárádi - Sófalvi 2012, 170.
60. **Teleac** (germ.: -; magh.: Telekfalva): Nyárádi - Sófalvi 2012, 170.
61. **Tomești** (germ.: -; magh.: Csíkszenttamás)-*fos-tul CAP/Țaplocamezô/Carina*: Botár 2008, 76; Botár 2009, 11-21; Botár 2013, 205; -*zona lacului Feneketlen*: Botár 2013, 204.
62. **Turia** (germ.: -; magh.: Torja): Székely 1985-1986, 197-210.
63. **Tușnad Sat** (germ.: -; magh.: Nagytusnád)-*Stra-da Principală/Fő-utca pr. 20/21*: Botár 2008, 76; Botár 2013, 256.
64. **Ulieș** (germ.: -; magh.: Kányád): Derzsi - Sófalvi 2008, 267-285.
65. **Ungra** (germ.: Galt; magh.: Ugra, Szászugra; româna veche: Ugrona): Popa - Ștefănescu 1980, 496-503.
66. **Vasileni** (germ.: -; magh.: Homoródszentlászló): Nyárádi - Sófalvi 2012, 170.
67. **Văcărești** (germ.: -; magh.: Vacsárcsi)-*Sándor-kúria*: Botár 2013, 258-260.
68. **Văleni** (germ.: -; magh.: Patakfalva): Nyárádi - Sófalvi 2012, 170.
69. **Vărghiș** (germ.: -; magh.: Vargyas)-*biserică*: Bartók 1996, 175-180; Sófalvi et al. 2008, 85; Bordi 2007, 287-300; -*turnul estic și vestic (cetățile Rika)*: Sófalvi 2009, 16, Fig. 8; Sófalvi 2011, 247, Tab. 1.
70. **Vânători** (germ.: Diewaldsdorf, Teufelsdorf, Truffelsdorf; magh.: Héjjasfalva, Héjásfalva; româna veche: Hașfalău):
71. **Viscri** (germ.: Deutsch-Weißkirch; magh.: Szászfehéregyháza): Dumitrache 1981, 253-285; Velter 2002, 186, 352.
72. **Zagon** (germ.: -; magh.: Zágón): Velter 2002, 181-196.
73. **Zăbala** (germ.: -; magh.: Zabola): Székely 1993-1994, 277-305.
74. **Jigodin** (germ.: -; magh.: Csíkszögöd): Benkő 2012, 80.
75. **Angheluș** (germ.: -; magh.: Angyalos)-*Templomnyír*: Székely 1990b, 5-6, III. tábla; Benkő 2012, 86-87.
76. **Cernat** (germ.: -; magh.: Csernátón)-*cetatea Ika*: Sófalvi 2011, Tab. 1; -*conacul Damokos*: Székely 1990b, 5, III. táb.
77. **Albești** (germ.: Weissenkirch; magh.: Fehéregyháza)-*Cetate (?)*: Baltag 1979, 103, Pl. 63/2, pl. 64/1; -*Canton (?)*: Baltag 1979, 101, Pl. 64/5-6.
78. **Cozmeni** (germ.: -; magh.: Csíkkozmás)-*proprietățile în zona Kicsi utca, Félfa lu utca*: Botár 2013, 140; -*descoperire izolată*: Botár 2013, 141; - *Külterület (la nord de sat cca. 450 de m)*: Botár 2013, 141.
79. **Miercurea-Ciuc - Jigodin** (germ.: -; magh.: Csíkszereda-Zsögöd)-*Nisipărie/Homokbánya*: Botár 2013, 262; -*Kisvártető*: Botár 2013, 263; -*Haromvár*: Botár 2013, 263.
80. **Gheorgheni** (germ.: Niklasmarkt; magh.: Gyergyószentmiklós)-*Cetatea Both*: Demjén 2012, 149-168.
81. **Cetățuia** (germ.: -; magh.: Csátószeg)-*interiorul satului*: Botár 2013, 112; -*interiorul satului, la vest de biserică*: Botár 2013, 112.
82. **Ciomortan** (germ.: -; magh.: Csíkcsomortán)-*interiorul localității, proprietatea nr. 100*: Botár 2013, 120.
83. **Delnița** (germ.: -; magh.: Csíkdelne)-*interiorul localității, pe lângă pârăul Delne*: Botár 2013, 124.
84. **Porumbenii Mari** (germ.: -; magh.: Nagyalambfalva)-*Cetate/Vár*: Sófalvi 2011, Tab. 1
85. **Vârșag** (germ.: -; magh.: Székelyvarság)-*cetatea Tartód*: Sófalvi 2011, Tab. 1.
86. **Sânmartin** (germ.: -; magh.: Csíkszentmárton)-*interiorul localității Parohia/Plébănia*: Botár 2013, 189.
87. **Lăzărești** (germ.: -; magh.: Lázárfalva)-*conacul Lázár-Petki*: Botár 2013, 230.

Bibliografie

- Alexandrescu et al. 1973
A. D. Alexandrescu – I. Pop – M. Marcu, Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Braşov (1961–1970), *MatCercArh* 10, 1973, 231–259.
- Baltag 1979
Gh. Baltag, Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighişoara, *Marisia* 9, 1979, 75–106.
- Baltag 2004
Gh. Baltag, Sighişoara – Schässburg – Segesvár (Cluj-Napoca 2004)
- Bartók 1996
B. Bartók, Ruinele bisericilor romanice și gotice târzii de la Vârghiș, jud. Covasna, *Acta* 1996/1, 175–180.
- Benkő 1990
L. Benkő, Adalékok a székelyek korai történetéhez, *EMúz* 52 [1], 1990, 109–122.
- Benkő 1991
E. Benkő, Rugonfalva középkori emlékei, *EMúz* 53/1–2, 1991, 15–28.
- Benkő 1992
E. Benkő, A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája, *VAH* 5 (Budapest 1992)
- Benkő 2010
E. Benkő, A középkori székelyek (The Szeklers in the Middle Ages), in: E. Benkő – Gy. Kovács (Szerk./Eds.), *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)* (Budapest 2010) 221–254.
- Benkő 2012
E. Benkő, *A középkori Székelyföld* (Budapest 2012)
- Berend et al. 2014
N. Berend – Pr. Urbančik – Pr. Wiszewski, *Central Europe in the High Middle Ages Bohemia, Hungary and Poland, c. 900 – c. 1300* (Cambridge 2014)
- Bóna 1990
I. Bóna, Siebenbürgen im mittelalterlichen Königreich Ungarn, in: B. Köpeczi (Hrsg.), *Kurze Geschichte Siebenbürgens* (Budapest 1990) 107–240.
- Bordi 2003
Zs. L. Bordi, A középkori Dobó falu régészeti kutatása, *EL* 4, 2003, 4–6.
- Bordi 2004
Zs. L. Bordi, A középkori Dobó falu plebániatemplomának régészeti feltárása, *EL* 5, 2004, 5–10.
- Bordi 2007
Zs. L. Bordi, Fortificațiile medievale timpurii din pădurea Rika. Turnul estic, *ActaSic* 2007, 287–300.
- Botár 2008
I. Botár, Csík Árpád-kori településtörténetének kérdései a helynevek es a régészeti adatok fényében, in: I. Hoffman – V. Tóth (Szerk.), *Helynévtörténeti tanulmányok* 3 (Debrecen 2008) 71–94.
- Botár 2009
I. Botár, *Kövek, falak, templomok* (Csíkszereda 2009)
- Botár 2013
I. Botár, *A Csíki-medence középkori településtörténete. Doktori Disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem* (Budapest 2013)
- Brather 2004
S. Brather, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie, Geschichte, Grundlage und Alternativen* (Berlin – New York 2004)
- Brather 2006
S. Brather, „Etnikai értelmezés” és struktúra-történeti magyarázat a régészetben, *Korall* 24–25, 2006, 23–72.
- Chirilă et al. 1972
E. Chirilă – N. Gudea – Gh. Moldovan, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul municipal Sighişoara* (Sighişoara 1972)
- Daróczi-Szabó 2008
M. Daróczi-Szabó, Állattartás a középkori falvainkban, in: A. Kubinyi – J. Laszlovszky – P. Szabó (Szerk.), *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet* (Budapest 2008) 99–101.
- Deér 1938
J. Deér, *Pogány magyarság – keresztény magyarság* (Budapest 1938)
- Demjén 2012
A. Demjén, Előzetes beszámoló a Both váránál végzett régészeti kutatásokról, in: A. Sófalvi – Zs. Visy (Szerk.), *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből. Énlaki Konferenciák III (Énlaka–Székelyudvarhely 2012)* 149–168.
- Derzsi – Sófalvi 2008
Cs. Derzsi – A. Sófalvi, *Régészeti kutatások a kányádi középkori templomnál [2005–2006]*, *ActaSic* 2008, 267–285.
- Duby 1984
G. Duby, *A katedrálisok kora. Művészet és társadalom 980–1420* (Budapest 1984)
- Dumitrache 1979
M. Dumitrache, *Cetatea sătească din Drăușeni, jud. Braşov: Ansamblu de arhitectură medievală. Cercetări arheologice 1973–1977*, *CercArh* 3, 1979, 155–198.
- Dumitrache 1981
M. Dumitrache, *Evoluția cetății țărănești de la Viscreei, jud. Braşov în lumina cercetărilor arheologice și de arhitectură*, *CercArh* 4, 1981, 253–285.
- Fodor 2005
I. Fodor, Árpád-kori templom körüli temetők Hajdúdorog határában, in: Á. Ritoók – E. Simonyi (Szerk.), *A középkori templom körüli temetők kutatása, Opuscula Hungarica* 6 (Budapest 2005) 197–212.
- E. Fügedi
E. Fügedi, *Kolduló barátok, polgárok, nemesek* (Budapest 1981)

- Gaiu 2008
C. Gaiu, Vestigii medievale timpurii din Bistrița, in: G. Rădulescu – C. Gaiu (Ed.), *Vasaria Medievalia*, (Bistrița – Cluj-Napoca 2008) 166–176.
- Gáll 2013a
E. Gáll, The analysis of churchyard cemeteries in Transylvania Basin from the 11th–13th centuries. On the beginning of institutionalised Christianity, *Marisia* 33, 2013, 135–252.
- Gáll 2013b
E. Gáll, The Question of the Centres of Power in the light of the Necropolises from the 10th Century in Transylvanian Basin. The case of the Cluj's necropolises, in: M. Hardt – O. Heinrich-Tamáská, *Macht des Goldes, Gold der Macht: Herrschafts- und Jenseitsrepräsentationen zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum*, Tengelic, 16.–19. 11. 2011, *Forschungen zu Spätantike und Mittelalter* 2 (WeinStadt 2013) 461–481.
- Gáll – Laczkó 2013
E. Gáll – N. Laczkó, *Doboka várkomplexuma. Tudomány – tudománypolitika és régészet a '60-as évektől napjainkig*, in: L. Révész – M. Wolf (szerk.), *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára* (Budapest–Szeged) 2013, 83–125.
- Gáll et al. 2010
E. Gáll – B. Gergely – Sz. Gál, *La răscruce de drumuri. Date arheologice privind teritoriul orașului Cluj-Napoca în secolele X–XIII* (Cluj-Napoca 2010)
- Glodariu – Moga 1989
I. Glodariu – V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna* (București 1989)
- Görich 1993
K. Görich, *Otto III. Romanus Saxonicus et Italicus. Kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie. Historische Forschungen* 18 (Sigmaringen 1993)
- Györffy 1977
Gy. Györffy, *István király és műve* (Budapest 1977)
- Györfi 2011
Z. Györfi, *Accesorii de cavalerie în Transilvania medievală (secolele XI–XV)*. Diss. PhD – Univ. A. I. Cuza (Iași 2011)
- Gulyás – Gallina 2014
Gy. Gulyás – Zs. Gallina, *Magányos kun lósír Csanádpalotáról*, in: Sz. Rosta (szerk.), *Carmen Miserabile. A tatárjárás magyarországi emlékei. Ünnepi kötet Pálóczi-Horváth András 70. születésnapjára* (Kecskemét 2014) 151–168.
- Harhoiu 2013
R. Harhoiu, *Cercetări arheologice la Sighișoara-Dealul Viilor "Necropolă"*. Complexul 359 – o locuință din epoca avară târzie (secolul 8), *RevBist* 27, 2013, 72–103.
- Harhoiu 2014
R. Harhoiu, *Ein Gräberfeld des 4. Jahrhunderts in Schässburg–Weinberg (rum. Dealul Viilor)–Fundstelle „Gräberfeld“ [Gräberfeld 2]*, in: S. Cociș (Hrsg.), *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* 7 (Cluj-Napoca 2014) 295–323.
- Harhoiu – Baltag 2006–2007
R. Harhoiu – Gh. Baltag, *Sighișoara – „Dealul Viilor"*. Monografie arheologică I–II (Cluj-Napoca 2006–2007)
- Harhoiu – Gáll 2014
R. Harhoiu – E. Gáll, *Necropola din secolul XII de la Sighișoara-Dealul Viilor, punctul „Necropolă"*. Contribuții privind habitatul epocii medievale timpurii în Transilvania estică, *AnB* 22, 2014, 195–259.
- Harhoiu – Ioniță 2008
R. Harhoiu – A. Ioniță, *Cercetări arheologice la „Sighișoara-Dealul Viilor", punctul „Necropolă"*. Un tezaur monetar din secolul al XII-lea, in: D. Țeicu – I. Căndea (Coord.), *România în Europa medievală. Studii în onoarea profesorului Victor Spinei* (Brăila 2008) 199–223.
- Havas 2013
L. Havas, *Hungaria (re)nata – a kereszténykirályság nyugati kapcsolatai Európa „keresztútjai"-nak metszéspontjában*. In: A. Györkös – G. Kiss (szerk.), *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban* (Debrecen 2013) 9–46.
- Heckenast 1970
G. Heckenast, *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpádkorban, Értekezések a történeti tudományok köréből* 53 (Budapest 1970)
- Hilczerówna 1956
Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie z X-XIII wieku* (Poznan 1956)
- Hóman 1938
B. Hóman, *Szent István* (Budapest 1938)
- Horedt 1956
K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeháza*, *MatCercArh* 2, 1956, 7–39.
- Horedt 1979
K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen* (Bukarest 1979)
- Horedt 1986
K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter* (Bonn 1986)
- Huszár 1979
L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute* (München 1979)
- Ioniță 2009
A. Ioniță, *Așezarea din secolele XII–XIII de la Bratei, Bibliotheca Brukenthal XXXII* (Alba Iulia 2009)
- Ioniță et al 2004
A. Ioniță – D. Căpățână – N. Boroffka – R. Boroffka – A. Popescu, *Feldioara-Marienburg. Contribuții arheologice la istoria Țării Bârsei*–*Archäologische Beiträge zur Geschichte des Burzenlandes* (București 2004)

- Istrate 2006
A. Istrate, Sighişoara, jud. Mureş. Punct: Cetate, Biserica Mănăstirii. CCA 2005, Constanţa (Bucureşti 2006) 328–329. <<http://cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2006/cd/index.htm>> (01.04.2014)
- Kanozsay – Banner 1964
M. Kanozsay – J. Banner, Torma Károly leveleiből, DissArch 6, 1964, 17–53.
- Kiss 2000
A. Kiss, Időjárás adatok a XI–XII. századi Magyarországról, in: F. Piti – Gy. Szabados (Szerk.), „Magyarok eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére (Szeged 2000) 249–263.
- Kniezsa 1938
I. Kniezsa, Magyarország népei a XI-ik században, in: J. Serédi (Szerk.), Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján, Vol. II (Budapest 1938) 365–472.
- Kordé 1991
Z. Kordé, A székelykérdés története (Székelyudvarhely 1991)
- Kordé 1994
Z. Kordé, Székelyek, in: Gy. Kristó (Főszerk.), Korai magyar történeti lexikon (9–14. század) (Budapest 1994) 623–625.
- Kovács 1997
L. Kovács, A kora Árpád-kori pénzverésről. Érméleti és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről, VAH 7 (Budapest 1997)
- Kristó 1981
Gy. Kristó, Sírhelyekre vonatkozó adatok korai okleveleinkben, ActaHistSzeged 71, 1981, 21–27.
- Kristó 1988
Gy. Kristó, A vármegyék kialakulása Magyarországon (Szeged 1988)
- Kristó 1995
Gy. Kristó, A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8 (Szeged 1995)
- Kristó 1996
Gy. Kristó, A székelyek eredetéről (Szeged 1996)
- Kristó 1999
Gy. Kristó, A tizenegyedik század története (Budapest 1999)
- Kristó 2002
Gy. Kristó, A korai Erdély (895–1324) (Szeged 2002)
- Kristó 2003
Gy. Kristó, Magyarország története 895–1301 (Budapest 2003)
- Kristó 2005
Gy. Kristó, Settlement Name Giving in the Age of Árpáds, in: S. Maticsák, Onomastica Uralica 3. Settlement Names in the Uralian Languages (Debrecen – Helsinki 2005) 117–133.
- Kristó et al. 1973–1974
Gy. Kristó – F. Makk – L. Szegfű, Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I–II. Acta Universita-
tis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 44 (Szeged) 1973–1974
- Kuhn 2006
W. Kuhn, A darwinizmus buktatói. Egy évszázados tévedés vége (Budapest 2006)
- Langó 2010
P. Langó, A Kárpát-medence X–XI. századra keltezett településeinek fém- és eszközelei (Vázlat). in: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére (Szeged 2010) 257–285.
- Marcu 2000
D. Marcu, Sighişoara, jud. Mureş. Punct: Biserica din Deal, CCA 1999 Deva, 2000, 96–97. <<http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=949&d=Sighisoara-Mures-Biserica-din-Deal-1999>> (01.04.2014)
- Marcu 2002
D. Marcu, Biserica fortificată de la Drăuşeni, in: A. A. Rusu – P. L. Szócs (Coord.): Arhitectura religioasă medievală din Transilvania (Satu Mare/Szatmárnémeti 2002) 41–78.
- Méri 1952
I. Méri, Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásátások eredményeiről I, ArchÉrt 79, 1952, 49–67.
- Niedermaier 1979
P. Niedermaier, Geneza oraşului Sighişoara, RMM-MIA 48/2, 1979, 67–74.
- Niţoi 2008
A. Niţoi, Pinteni cu spini în colecţia Muzeului Naţional Brukenthal, BrukenthalAM 3/1, 2008, 207–217.
- Nyárádi 2013
Zs. Nyárádi, Bögöz középkori temploma és temetője. Isis. Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 13, 2013, 9–17, 129.
- Nyárádi – Gáll 2015
Zs. Nyárádi – E. Gáll, The ‘westernisation’ of the Transylvanian Basin. Migration and/or acculturation? Wearing hairpins in the 12th century Transylvanian Basin, VjesAMuzZagreb 48, 2015, 85–120.
- Nyárádi – Sófalvi 2012
Zs. Nyárádi – A. Sófalvi, A régészet szerepe a középkori és fejedelemség kori székely falvak történetének kutatásában. Esettanulmány négy Székelyudvarhely melletti település vonatkozásában, in: A. Sófalvi – Zs. Visy (Szerk.), Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből. Énlaki Konferenciák III (Énlaka – Székelyudvarhely 2012) 169–200.
- Oakeshott 1997
E. Oakeshott, The Sword in the Age of Chivalry (Woodbridge 1997)
- Orbán 1868
B. Orbán, A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból. Vol. I (Pest 1868)
- Pálóczi Horváth 1994
A. Pálóczi Horváth, Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában (Karcag 1994)

- Pascu et al 1968
Șt. Pascu – M. Rusu – P. Iambor – N. Edroiu – P. Gyulai – V. Wollmann – Șt. Matei, *Cetatea Dăbâca*, *ActaMN* 5, 1968, 153–202.
- Pinter 2007
Z. K. Pinter, *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX–XIV)* (Sibiu 2007)
- Popescu 1925
D. Popescu, *Fouilles de Lechința de Mureș, Dacia* 2, 1925, 304–344.
- Popa 1988
R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc: Țara Hațegului* (București 1988)
- Popa – Ștefănescu 1980
R. Popa – R. Ștefănescu, *Șantierul arheologic Ungra (jud. Brașov)*, *MatCercArh* 14, 1980, 496–503.
- Preda 1959
C. Preda, *Săpăturile arheologice de la Sîncrăieni*, *MatCercArh* 6, 1959, 825–867.
- Rácz 2005
T. Á. Rácz, *Háromszék első magyar telepesei és a határvédelem*, *EMúz* 65/1–2, 2003, 1–15.
- Rácz 2010
T. Á. Rácz, *Árpád-kori települések szerkezetének sajátosságai Pest megyében. Kutatások az M0-s autópálya és a 4-es számú elkerülő főút nyomvonalában*, in: E. Benkő – Gy. Kovács, *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon/ Archaeology of the Middle Age and the Early Modern Period in Hungary* (Budapest 2010) 69–79.
- Rácz 2013
T. Á. Rácz, *Társadalmi különbségek a Magyar Királyság központi területeinek 10–14. századi falusias településein*, in: M. Varga (szerk.), *Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete* (Kaposvár 2013) 41–52.
- Riché 1999
P. Riché, *II. Szilveszter, az ezredik év pápája* (Budapest 1999)
- Rusu 2008
A. A. Rusu, *Despre cuțitele de luptă din Transilvania medievală*, in: A. A. Rusu, *Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania* (Cluj-Napoca 2008) 79–96.
- Ruttkay 1976
A. Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II*, *SlovArch* 24/2, 1976, 245–395.
- Sabău 1958
I. Sabău, *Circulația monetară în Transilvania secolelor XI–XIII, în lumina izvoarelor numismatice*, *SCN* 2, 1958, 269–301.
- Simina 1995
N. M. Simina, *Contribuții la cunoașterea feudalismului timpuriu pe teritoriul comunei Vintu de Jos (jud. Alba)*, *ActaMN* 32/1, 1995, 473–488.
- Sófalvi 2003
A. Sófalvi, *Településszerkezeti kutatások a Sódéken. A székely településrend és gazdálkodás tanulságai*, *Areopolisz* 3, 2003, 34–65.
- Sófalvi 2009
A. Sófalvi, *Kustaly vára*, *Castrum* 9/1, 2009, 5–30.
- Sófalvi 2010
A. Sófalvi, *A régészet tanúvallomása a bögözi templomról – egy megelőző feltárás eredményei*, in: *Civil kezdeményezések és műemlékvédelem a Kárpát-medencében. Konferencia, Bögöz 2010. június 11–13* (Bögöz 2010) 31–36.
- Sófalvi 2011
A. Sófalvi, *A székelység középkori várai. Kísérlet egy székelyföldi vártipológia kidolgozására*, in: Gy. Terei – Gy. Kovács – Gy. Domokos – Zs. Miklós – M. Mordovin (szerk.), *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére* (Budapest 2011) 241–249.
- Sófalvi 2014
A. Sófalvi, *A székelység határvédelme és önvédelme a középkortól a fejedelemség koráig. Várak és más védelmi objektumok Udvarhelyszék településtörténetében*. ELTE, *Történettudományi Iskola, Régészeti Program* (Budapest 2014)
- Sófalvi et al. 2008
A. Sófalvi – A. Demjén – Zs. Nyárádi, *Cercetarea bisericilor medievale din scaunul Odorhei, jud. Harghita*, *ArhMed* 8, 2008, 79–119.
- Soós 2007
Z. Soós, *Cercetări arheologice la biserica unitariană de la Jacodu (jud. Mureș)*, *ArhMed* 6, 2007, 111–128.
- Stibrányi 2008
M. Stibrányi, *A Sárvíz középkori településhálózatának vázlata, avagy a templom és a hozzá vezető út*, *ARegia* 37, 2008, 189–196.
- Szabados 2011
Gy. Szabados, *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26 (Szeged 2011)
- Szabó 1976
I. Szabó, *A prédiom*, in: I. Szabó (szerk.), *Jobbágyok-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. (Budapest 1976) 51–122.
- Szádeczky Kardoss 1927
L. Szádeczky Kardoss, *A székely nemzet története és alkotmánya* (Budapest 1927)
- Székely 1971
Z. Székely, *Unele probleme ale cercetării epocii feudale timpurii în sud-estul Transilvaniei (sec. X–XIII)*, *Aluta* 3, 1971, 141–165.
- Székely 1976–1977
Z. Székely, *Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei*, *Aluta* 8–9, 1976–1977, 52–110.
- Székely 1985–1985
Z. Székely, *Pecenegii în sud-estul Transilvaniei*, *Aluta* 17–18, 1985–1986, 197–210.
- Székely 1986
Z. Székely, *Cimitirul și biserica datînd din feudalismul timpuriu de la Chilieni (orasul Sf. Gheorghe, jud. Covasna)*, *MatCercArh* 16, 1986, 215–224.

- Székely 1990a
Z. Székely, Necropola medievală de la Peteni, com. Zăbala, jud. Covasna, SCIVA 41, 1990, 87–110.
- Székely 1990b
Z. Székely, Kora középkori települések a Székelyföldön (XI–XIV. század), VTT 1, 1990, 3–19.
- Székely 1993–1994
Z. Székely, A zabolai (Zăbala – Románia) kora-középkori temető, VMMK 19–20, 1993–1994, 277–305.
- SZIE 1938
Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I–III. Serédi J. (Szerk.) (Budapest 1938)
- Takács 1993
M. Takács, Falusi lakóházak és egyéb építmények a Kisalföldön a 10–16. században, in: Gy. Perge – M. Cseri (Szerk.), A Kisalföld népi építészet (Szentendre – Győr 1993) 7–51.
- Terei 2010
Gy. Terei, Az Árpád-kori Kána falu, in: E. Benkő – Gy. Kovács (Szerk./Eds.), A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Age and the Early Modern Period in Hungary) (Budapest 2010) 81–111.
- Toda 2015
O. Toda, in: Monastic Life, Art and Technology at the Bizere Monastery (Arad County, Romania), cat. nr. 25, 27, <http://diam.uab.ro/bizere/guest_free.php?fx=lista_fise_guest>
- Trigger 1990
B. Trigger, A History of Archaeological Thought (Cambridge 1990²)
- Türk 2005
A. Türk, Árpád-kori, templom körüli temető feltárása Szentes-Kaján, Temetőhalmon (Előzetes beszámoló a 2000–2001. évi ásatásokról), in: Á. Ritoók – E. Simonyi (Szerk.), A középkori templom körüli temetők kutatása, Opuscula Hungarica 6 (Budapest 2005) 213–219.
- Țiplic 2006
I. M. Țiplic, Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (București 2006)
- Țiplic 2007
I. M. Țiplic, Die Grenzverteidigung Siebenbürgens im Mittelalter (10.–14. Jahrhundert) (Heidelberg 2007)
- Urduzia 2005
C. Urduzia, Piese de armament și echipament militar din colecția de arheologie a Universității “Lucian Blaga” din Sibiu, StudUCH 2, 2005, 95–98.
- Vadas – Kiss 2009
A. Vadas – A. Kiss, Európa klimatikus viszonyai a középkorban, különös tekintettel a 14. századi változásokra, SSz 63/2, 2009, 239–252.
- Vályi 1989–1990
K. Vályi, Külső kemencék Szer Árpád-kori településén, MFMÉ 1989–1990/1, 135–157.
- Velter 2002
A. Velter, Transilvania în secolele V–XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul carpatic, secolele V–XII (București 2002)
- Vörös 2009
I. Vörös, Adatok a Dunakanyar régió Árpád-kori állattartásához, in: L. Bartosiwicz – E. Gál – I. Kovács (Szerk.), Csontvázak a szekrényből: válogatott tanulmányok a Magyar Arheozoológusok Visegrádi Találkozóinak anyagából, 2002–2009 (Budapest 2009) 131–150.
- Wilson et al. 2009
M. A. Wilson – M. A. Carter – Ch. Hall – W. D. Hoff – C. Ince – S. D. Savage – B. Mckay – I. M. Betts, Dating fired-clay ceramics using long-term power law rehydroxylation kinetics, PRS 465, 2108, 2009, 2407–2415.

ERWIN GÁLL

Academia Română

Institutul de Arheologie Vasile Pârvan

București, RO

List of figures

Fig. 1. Sighișoara–Dealul Viilor, the sites of ‘Așezare’ and ‘Necropolă’ (after Harhoiu – Gáll 2014, Fig. 1)

Fig. 2. Sighișoara–Dealul Viilor, the sites of ‘Așezare’ and ‘Necropolă’ (graphic reconstruction by D. Spănu) (after Harhoiu – Gáll 2014, Fig. 2)

Fig. 3. The spread of the spurs (type B/3) in the Transylvanian Basin (after A. Rüttkay 1976, Abb. 72)

Fig. 4. Archaeological sites along the route of highway M0 near Budapest (after Rácz 2010, 1. ábra)

Fig. 5. The categories of the artifacts discovered in the settlements from Bratei–Așezarea 2 and Sighișoara–Dealul Viilor punctul „Așezare”

Fig. 6. Sighișoara–Municipal Stadium (1957) (photo by D. Spănu)

Fig. 7. Sighișoara–stray find on the territory of the town (unpublished) (photo by D. Spănu)

Fig. 8. Archaeological discoveries in the area of Sighișoara dated to the twelfth and thirteenth centuries (original map taken from Google Earth; drawn by E. Gáll)

Fig. 9. The topographical positions of the archaeological sites from Dealul Viilor and the Sighișoara castle illustrated in 3D

Fig. 10. Chronological table of churchyards from East and South-East Transylvania Transylvania (12–13th centuries)

Fig. 11. Chronological table of castles from East and South-East Transylvania (12–13th centuries)

Fig. 12. Twelfth-century archaeological discoveries from South-East Transylvania (the actual stage of the research) (drawn by A. Drăgan and E. Gáll) (see Annex 1)

Fig. 13. Twelfth and thirteenth-century archaeological discoveries from South-East Transylvania (the actual stage of the research) (drawn by A. Drăgan and E. Gáll) (see Annex 1)

List of plates

Plate 1. Sighișoara–Dealul Viilor (topographical positions of archaeological sites)

Plate 2. Sighișoara–Dealul Viilor archaeological site ‘Așezare’

Plate 3. Sighișoara–Dealul Viilor archaeological site ‘Cemetery’

Plate 4. Sighișoara–Dealul Viilor ‘Așezare’ complex 7b: 1-2; complex 7c: 1; complex 43a: 1;

Plate 5. Sighișoara–Dealul Viilor ‘Așezare’ complex 27: 1-5; complex 67: 1-2.

Plate 6. Sighișoara–Dealul Viilor ‘Așezare’ complex 66: 1-11.

Plate 7. Sighișoara–Dealul Viilor ‘Așezare’ complex 78: 1-7.

Plate 8. Sighișoara–Dealul Viilor ‘Așezare’ complex 104=119: 1-5.

Plate 9. Sighișoara–Biserica din Deal; Albești-Cetate (valley of Șpartoc)

Abstract

The Dealul Viilor (Vine Hill) site called is situated around the eastern edge of Sighișoara (ger: Schäßburg; hung.: Segesvár), Mures County, on the first and second terrace on the right bank of Târnava Mare. Systematic researches at the location called ‘Așezare’ (Settlement) led to the unveiling of over 120 archaeological complexes (homes, ceramic workshops waste pits, etc.) from the 3rd – 8th and 12th centuries and also to the discovery of important archaeological artifacts (412 complexes) belonging to the Bronze Age (the Wietenberg culture, the Noua culture) then to the post-Romane age and early medieval era. Post-Romane assemblies which largely destroyed prehistoric complexes are represented by several cemeteries (from the end of 3rd and the beginning of the 4th century, and from the fourth and sixth centuries) of complex settlements (ceramic kiln from fourth century; living home from the 8th century) while early medieval era is illustrated by a large necropolis of the 12th century and also the beginning of the next century.

94 graves were investigated, resulting in a total of 106 skeletons from them, which we linked to the medieval necropolis (12th century) based on aspects of their topographic position, and based on the inventory. There were a total number of 101 fully recovered, undamaged skeletons, while other 5 graves were destroyed (graves no: 36, 72, 77, 95, 112). Also 4 graves could not be investigated due to objective reasons (graves no: 140, 159, 172, 173) and one pit contained no skeleton (157). Altogether we can speak about at least 99 graves (including the pit without bones), which probably would have resulted in a total number of at least 110 skeletons (plus the pit without bones).

For objective reasons only the north and south areas of the cemetery could be investigated, of which characteristics indicate the category which in archaeological literature we call churchyard (‘Friedhof’ or ‘Kirchhof’ in German, ‘cimitire din jurul bisericii’ in Romanian, ‘templom körüli temető’ in Hungarian, etc.).

Taking in consideration the given characteristics of the churchyards, which show exactly the same characteristics, as the cemetery at Dealul Viilor (Vine Hill) Sighișoara, through several successive levels of burial sites, it is more than likely there can be found a church, but because of the road it could not be investigated.

The archaeological inventory resulted from the researched pit houses and ovens consist primarily in pieces of pottery, furthermore other categories of objects, such as spurs and possibly a blade tip of a sword as well as an object which is more likely to be the iron structure of a balance. etc.

The topographic position of the settlement/settlements and the necropolis could possibly explain the aspects of the status and role of this community near to Târnava Mare. Even though if the narrative sources of those times does not give us conclusive data, the settlement could have played the role – with all the required reserves – of salt transport checkpoint towards the west. An argument in support of this hypothesis can be provided by the treasure from Sânpaul–Bélabánvára with coins from Ladislaus I, Coloman Cărturarul and Béla II. The lack of chemical analyzes of the bones deprives us of essential data on the lifestyle and the food composition of the community in Sighișoara–Dealul Viilor, although it is considered that until the fourteenth century the farming was the dominant economic activity.

If we take a closer look at the settlement and the necropolis at Dealul Viilor and we analyze more carefully its environment, taking in consideration the spaciousness of the place and its proximity to water we can conclude that community of Dealul Viilor might have raised a lot of large animals, which was obviously determined essentially by climate evolution.

On the basis of all these data recovered from the necropolis and the settlement(s), namely pottery, weapons, harness elements, traces on the skeletons inside tombs 45 and 76, and the skeletons without skulls in tombs 94 and 151, the topography of the place and the area surrounding the site, one can presume the existence of a social polyfunctionality in the settlement, as well as the social-economical variety of the community in Dealul Viilor, which was a settlement that the inhabitants abandoned intentionally towards the end of the twelfth century or the beginning of the thirteenth century.

Contemporary with the necropolis and settlement from Dealul Viilor there should have been in the microzone a fortification of land and wood, a royal fortress which was controlling the gorge and the roads that intersected here. We have 7 archaeological sites in the microzone of Sighișoara, which can we date in the 12–13th centuries.

The image of the written sources stresses the existence of a royal fortification (*castrum Sex*) during the twelfth century in Sighișoara and this presumes the existence in the area of a habitat, dense from a medieval perspective: royal properties, fortification districts, but also communities of servants who took care of the royal properties or of the lay private properties, in other words the existence of much more complex social and economic realities, of a stratified society, according to the medieval sense of the term.

At the same time, there is no narrative source available for the social realities and the development of properties in the area of Sighișoara. The micro-region in question belonged to the wide territory of the county of *Fehér/Alba*. Due to the imprecision of the narrative sources, the existence of the different types of properties known from the Hungarian Kingdom (royal properties, fortification districts, communities of servants who took care of the royal properties, lay private properties), but also of population conglomerates on its territory, one cannot form a clear opinion on the status and group identity, born of its statute, of the community on *Dealul Viilor*. I have to mention that besides the Szekler military garrisons one also knows of large lay and ecclesiastic properties in the area, to which the king had donated significant domains along River Târnava Mare. During the above mentioned period, in eastern and south-eastern Transylvania one can already speak of a dense network of settlements that is a clear indication of the fact that the territories were not only conquered, but also institutionally organized by the Hungarian kings.

According to archaeological data that we have at our disposal we can state very clearly that people established here could not have been located in the eastern and south-eastern border area of the kingdom because contemporary with the analyzed necropolis there are settlements, churches, cemeteries, treasures, isolated discoveries, which lie south and east of this line, which clearly demonstrates the existence of a dense network of housing 12th century (the *churchyards* from Avrămești, Chilieni, Cristuru Secuiesc, Drăușeni, Feldioara, Jacodu, Odorheiu Secuiesc–*Szentimre*, Mugeni, Merești, Ocland, Peteni, Petriceni, Reci, Ulieș, Viscri, Zăbala; “*motte*” fortress type from Ocland, Vârghiș–*Rika*, Tusnad Băi–*Vártető*; *royal fortresses* like the ones in Odorheiu Secuiesc–*Budvár* or Praid–*Rapsonné*; *rural settlements* from Angheluș, Cernat, Chilieni, Cotormani, Cristuru Secuiesc, Lelicieni, Mugeni, Polonița, Reci, Sâncrăieni, Sânsimion, Sfântu Gheorghe–*Bedeháza*, Sighișoara–*Dealul Viilor*, Turia, Ungra, Văcărești). We can only hope that such things as a more exact

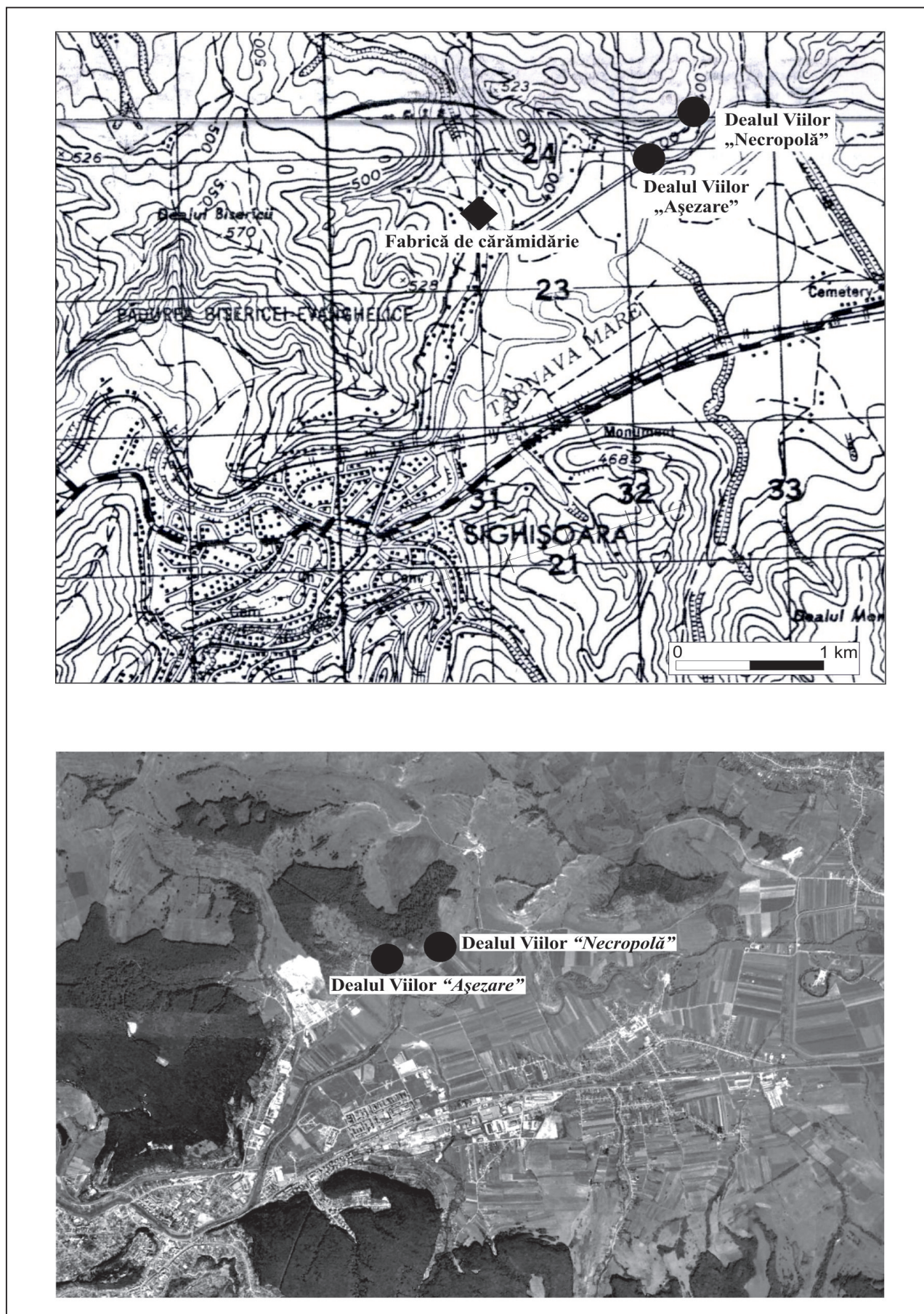
dating of the earthenware can be achieved by carrying out much more exact excavations and interdisciplinary researches, in the area of the former seats of Odorhei and Cristurul Secuiesc, in the area of the seat of Ciuc, or Three Seats (for the mapping of these points, see also *Annex 1*)

These sites clearly show the result of the colonising policy of the kingdom, which was started already in the 12th century (or towards the end of the 11th century) in the Transylvanian Basin. Another issue that should be clarified is that of the (inter)dependence relations between the early microregional centers and the center of the county of Alba.

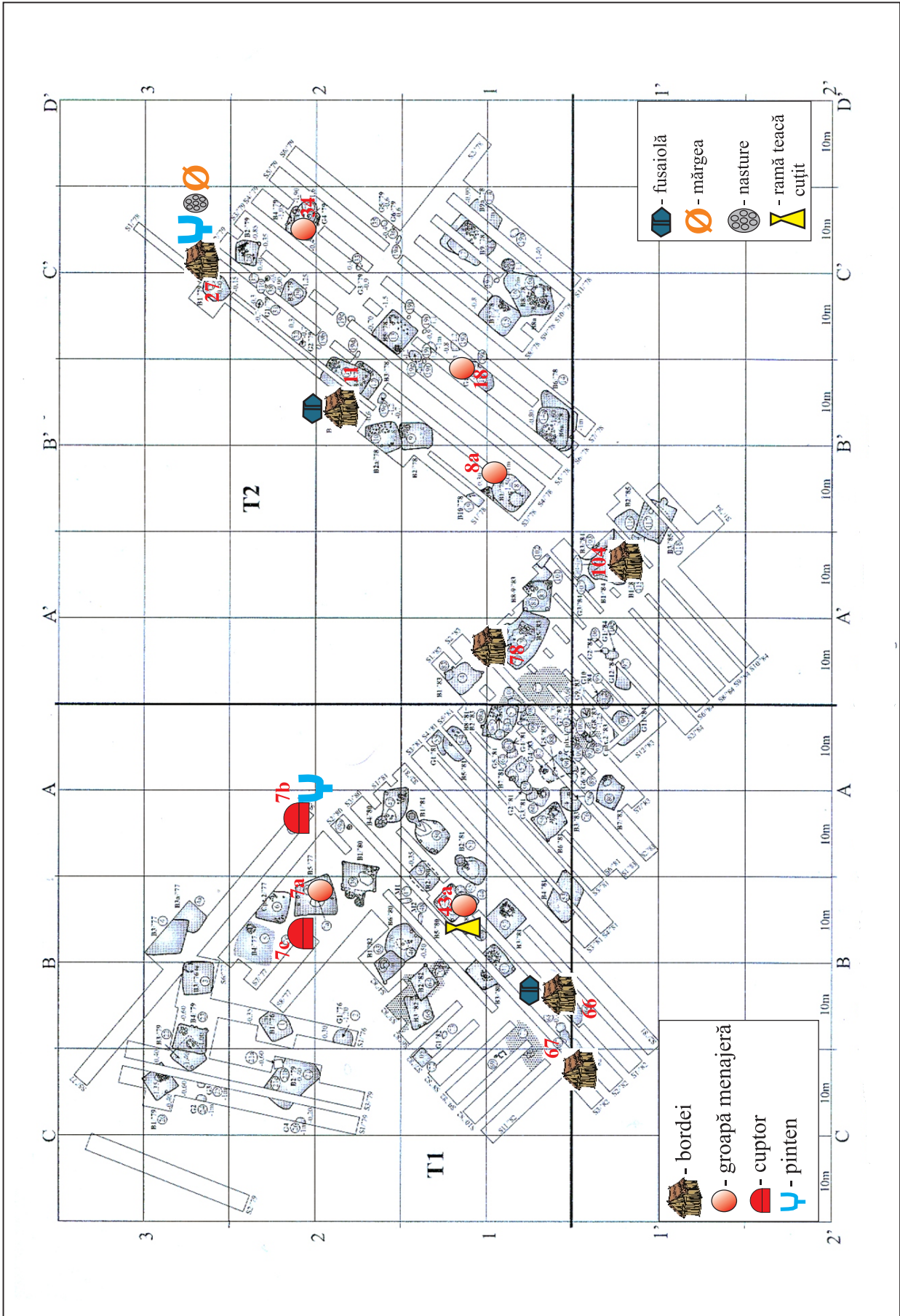
In the 12th century in Transylvanian Basin, a considerable amount of archaeological signs seem to show a ‘*westernisation*’ in many different aspects of life ranging from the material culture and the dwelling places to funerary customs and fashion, which had no antecedent in the 11th century. Among the fashion products of the 11th century, the hair pins with sphere-shaped ends are completely unknown, it appeared as a fashion product of the western world in the Transylvanian Basin. Besides the hair pins with sphere-shaped ends, a long, shirt-like, straightly tailored piece of clothes called *Cotte* also became in fashion, whose vertical cut was held together by a metal buckle.

It goes to show one concrete fact, namely that apart from the migrations that also appear in the written records, the Hungarian Kingdom (including its eastern part) deeply integrated into the western culture. Moreover, a funerary fashion unknown in the cemeteries of earlier ages can be registered in the 12th century Transylvanian Basin.

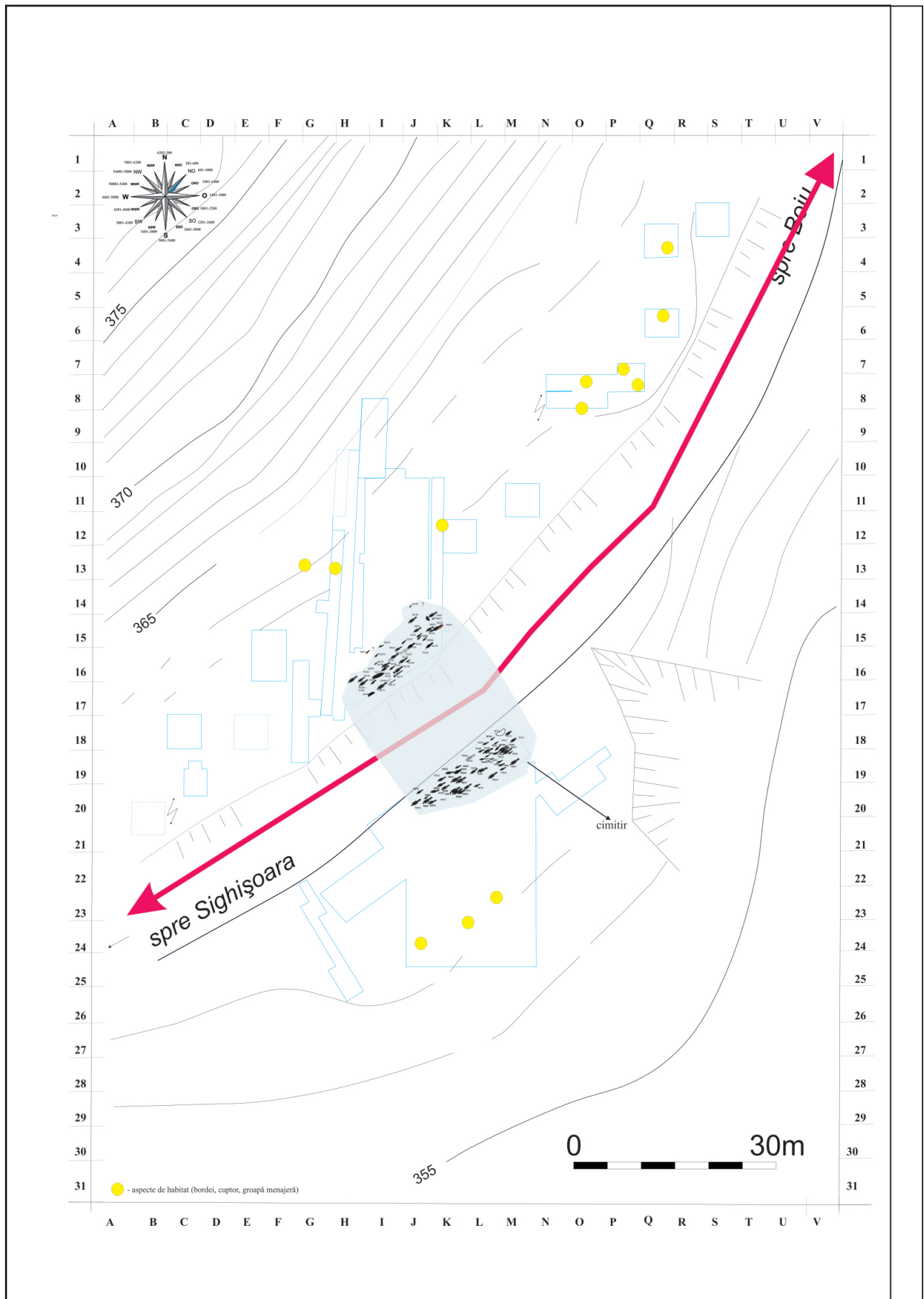
It shows a deep transformation of the Hungarian Kingdom, which can be best described with Erik Fügedi’s words: „...*e folyamatban két partner vett részt: Magyarország és Nyugat-Európa. Európa kitágult, magához vonzotta a Kárpát-medencét (...there were two participants in this process: Hungary and Western Europe. Europe has expanded attracting the Carpathian Basin to itself).*” The research of these aspects is mainly a task for archaeology and its auxiliary sciences.



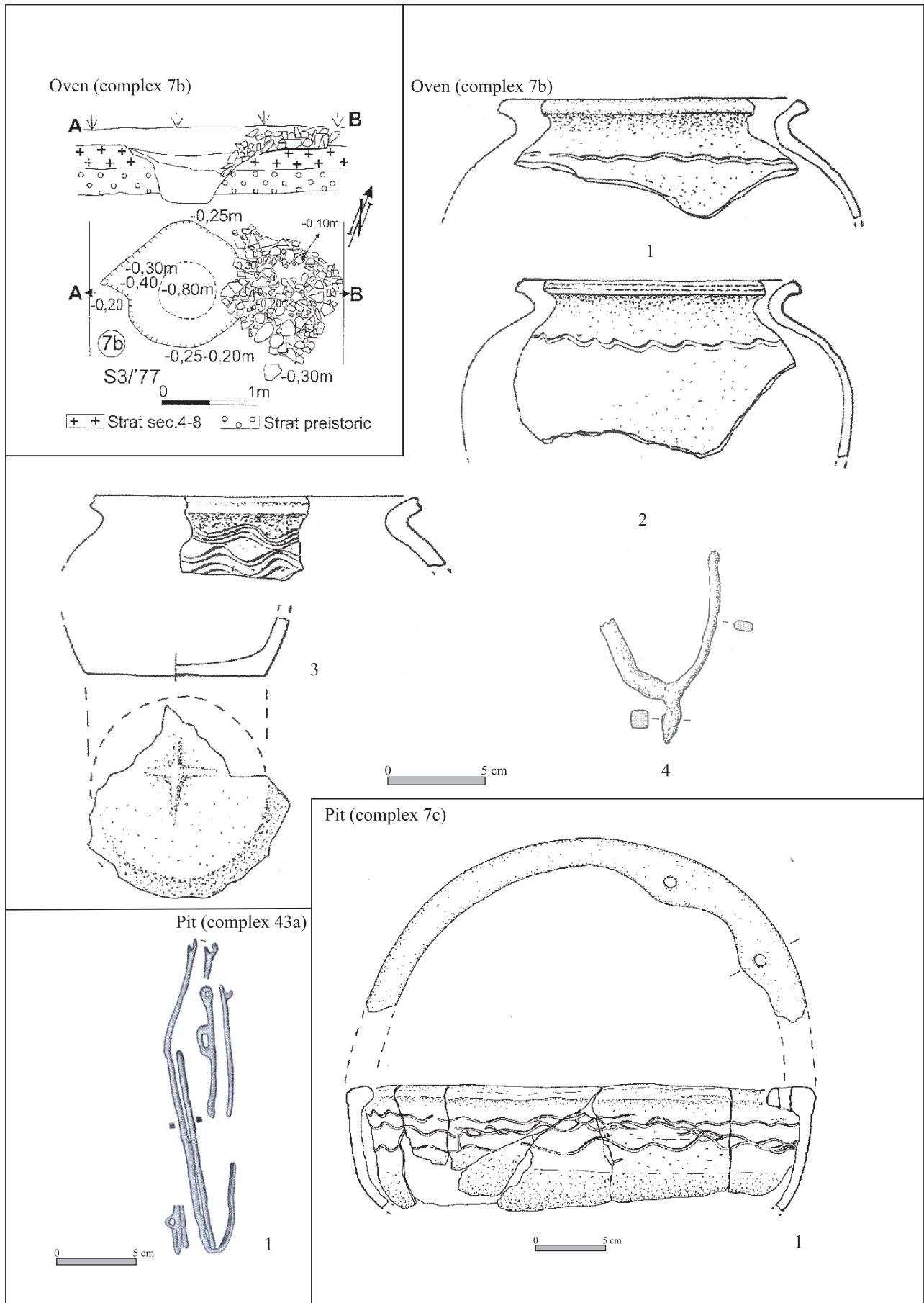
Planșa 1. Sighișoara–Dealul Viilor (poziția topografică a descoperirilor arheologice).



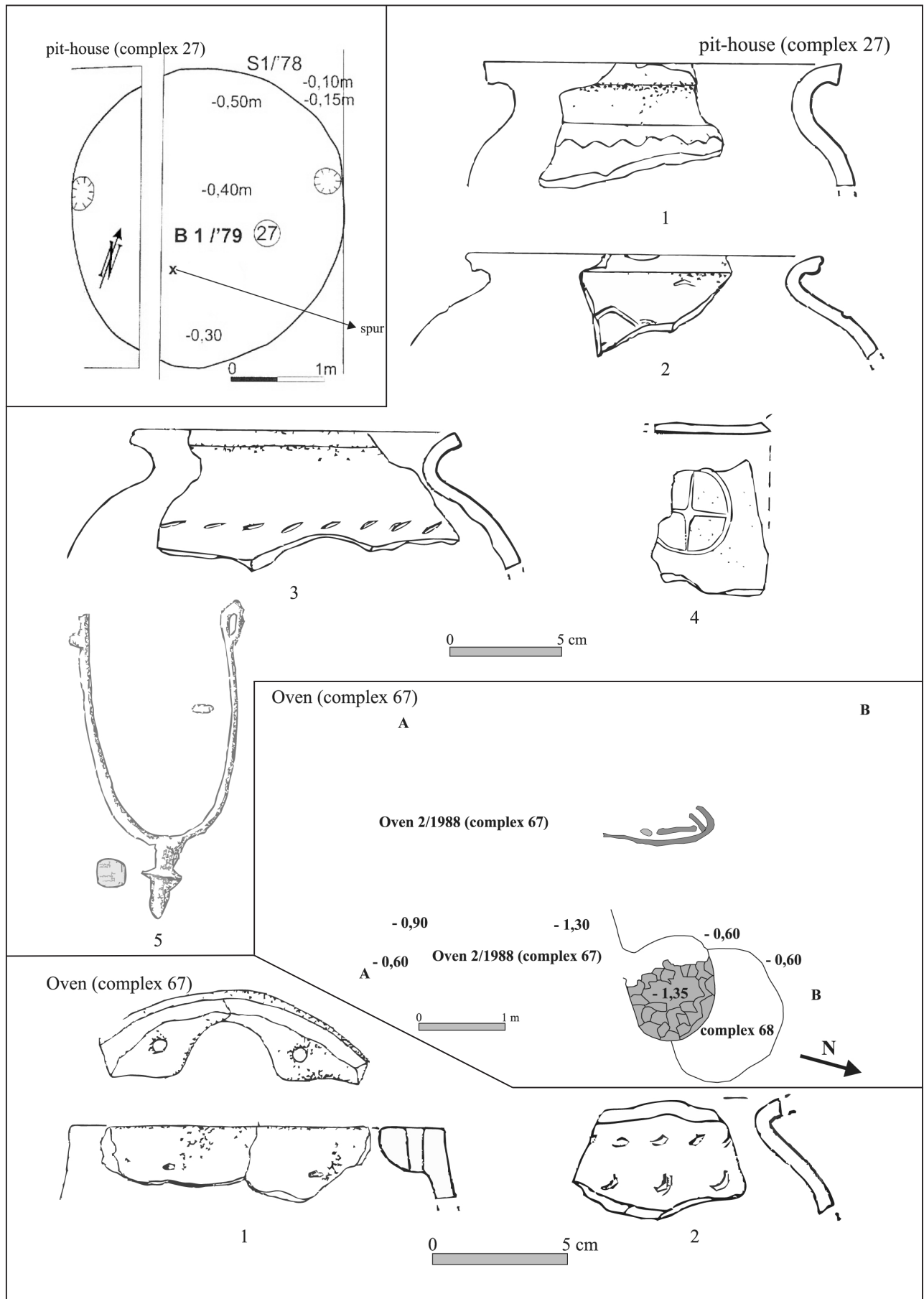
Planșa 2. Sighișoara–Dealul Viilor, punctul “Așezare”.



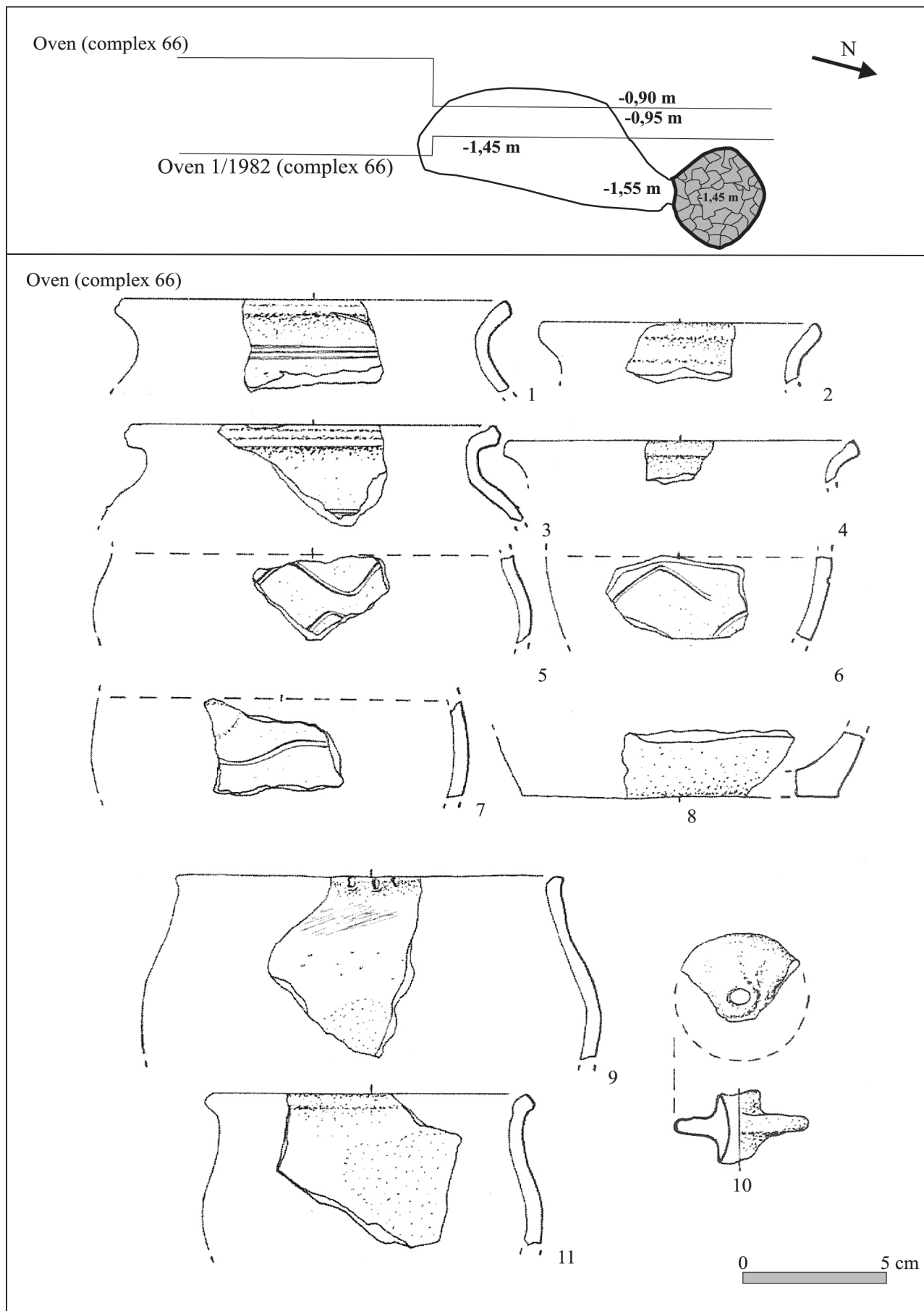
Planșa 3. Sighișoara–Dealul Viilor, punctul “Necropolă”.



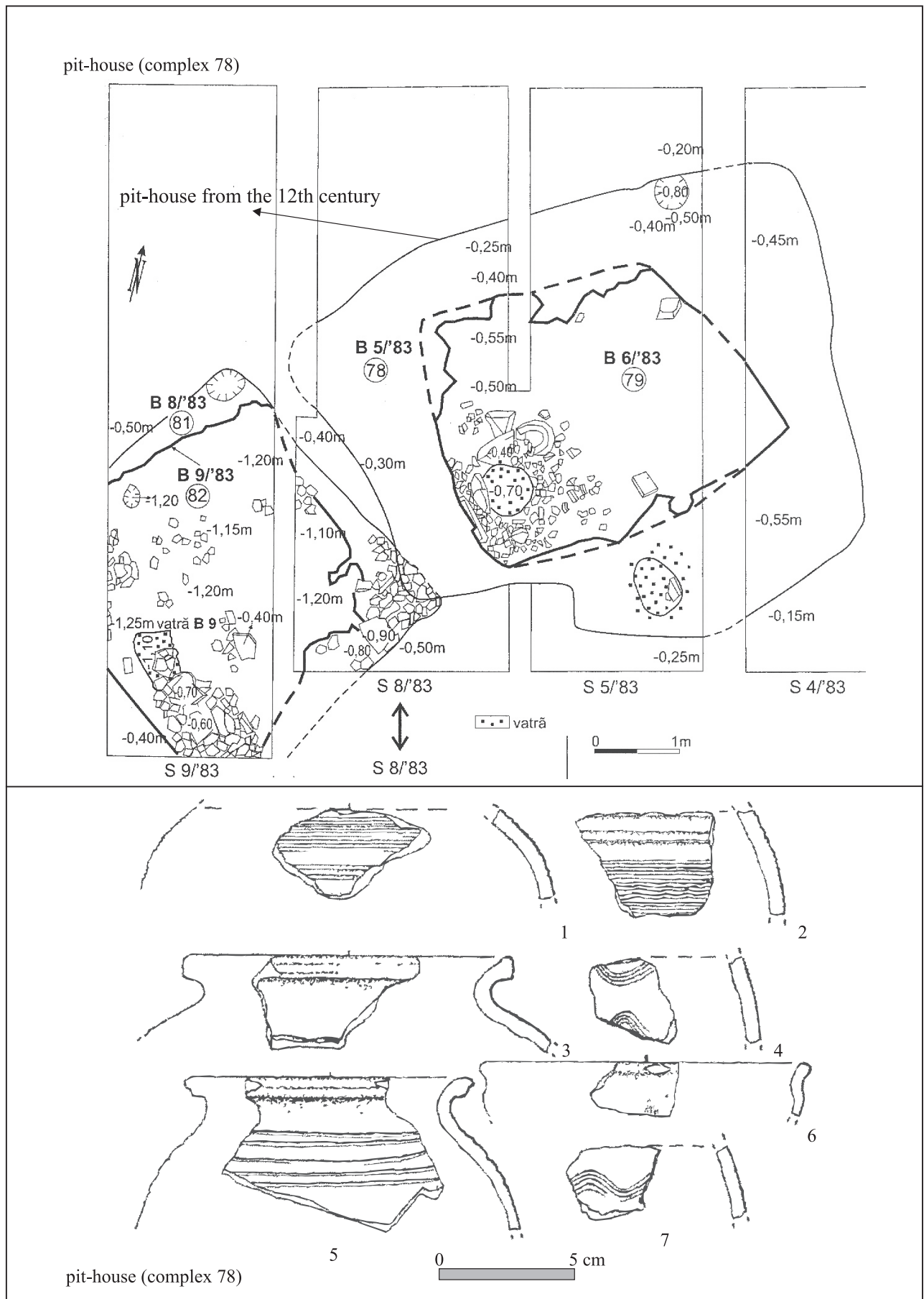
Planșa 4. Sighișoara–Dealul Viilor “Așezare”, complex 7b: 1-2; complex 7c: 1; complex 43a: 1.



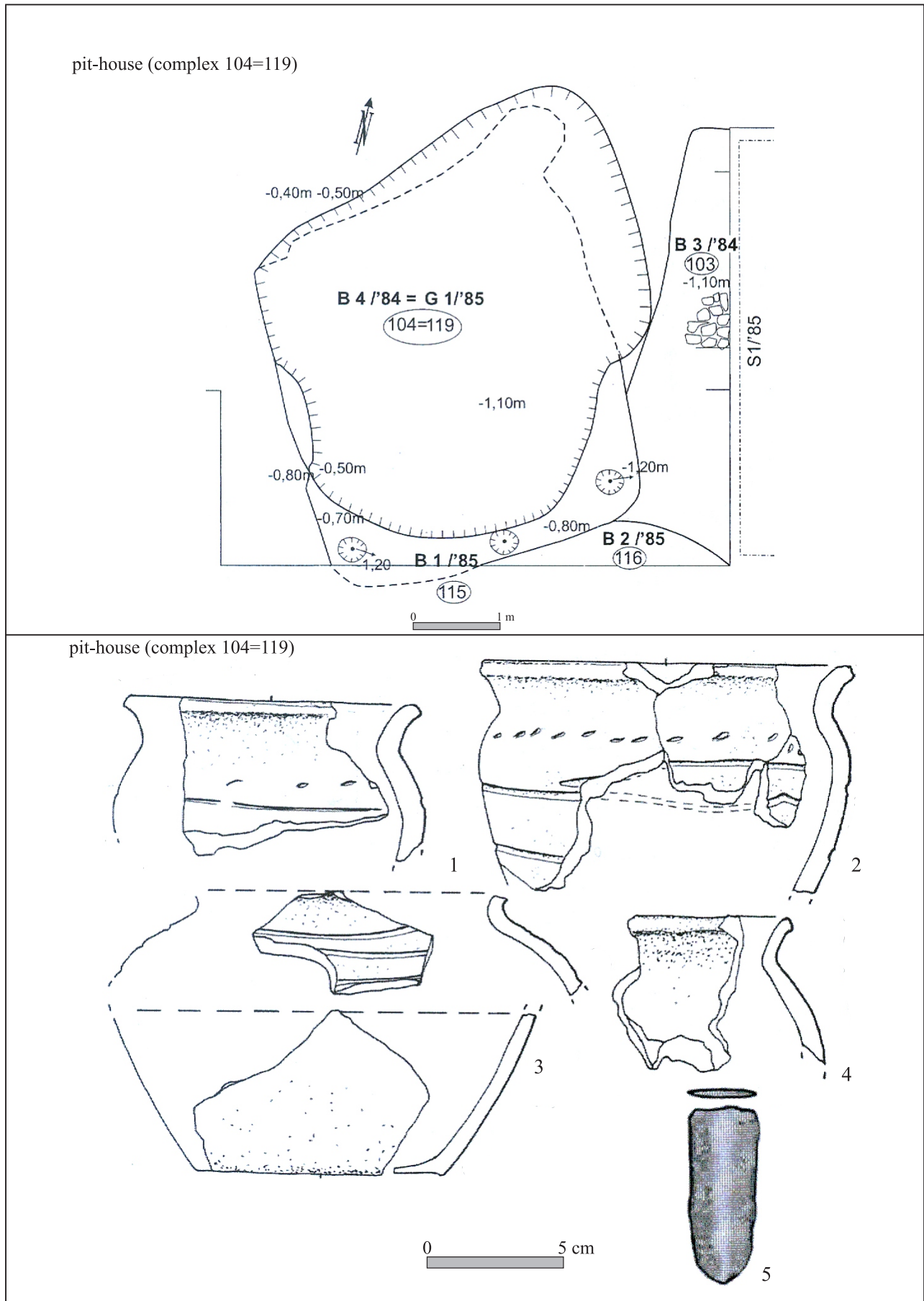
Planșa 5. Sighișoara–Dealul Viilor “Așezare” complex 27: 1-5; complex 67: 1-2.



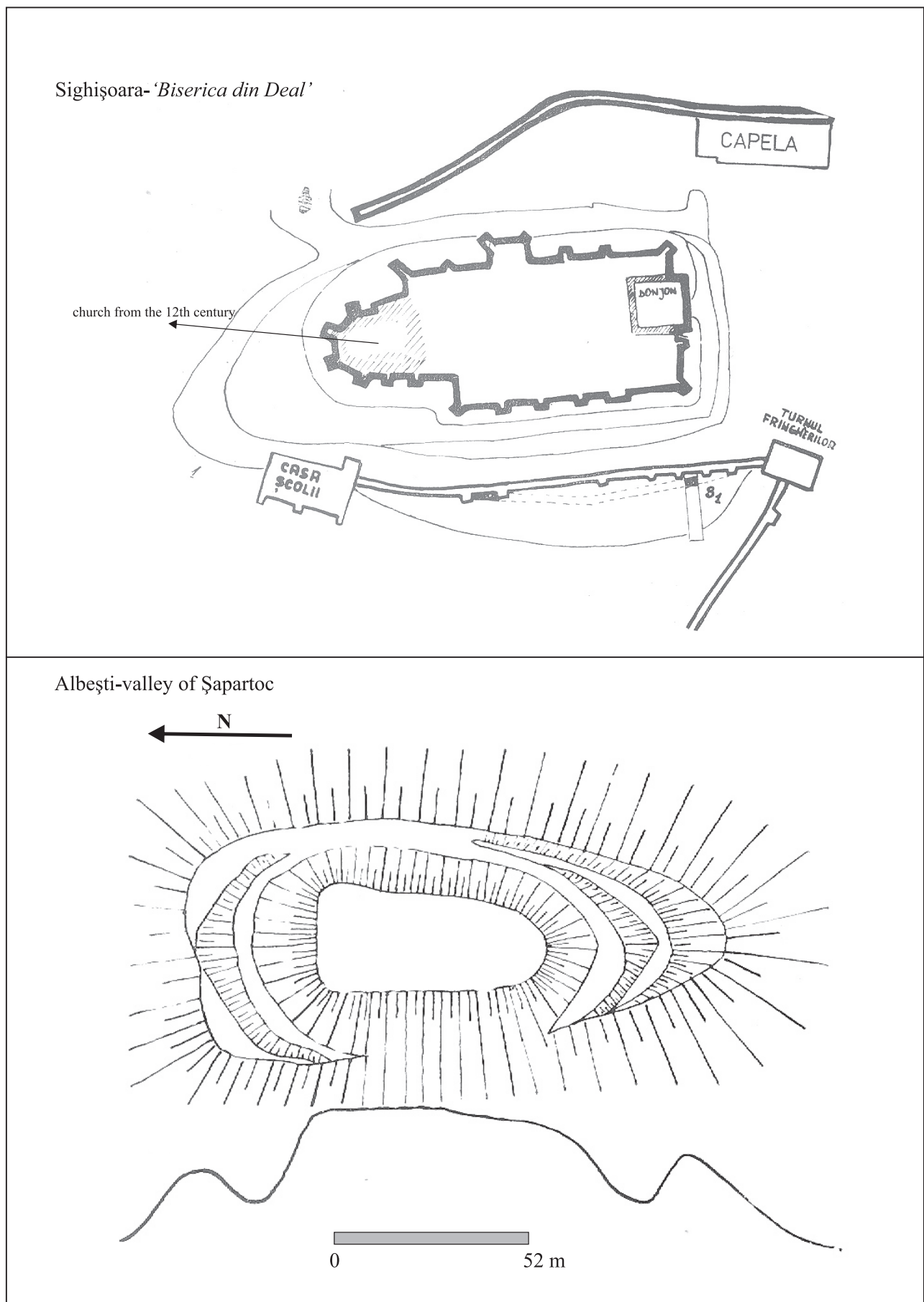
Planșa 6. Sighișoara–Dealul Viilor “Așezare”, complex 66: 1-11.



Planșa 7. Sighișoara–Dealul Viilor “Așezare”, complex 78: 1-7.



Planşa 8. Sighişoara–Dealul Viilor “Aşezare”, complex 104=119: 1-5.



Planșa 9. Sighișoara-Biserica din Deal; Albești-Cetate (valea Șapartocului).

ABBREVIATIONS

Acta	Acta. Anuarul Muzeului Național Secuiesc și al Muzeului Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe
ActaAntPhilippo	Acta Antiqua Philippopolitana, Sophia
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaHistSzeged	Acta Historica. Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis, Szeged
ActaMM	Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
ActaMilMed	Acta Militaria Mediaevalia, Sanok
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaSic	Acta Siculica, Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy
Aluta	Aluta, Sf. Gheorghe
AnB	Analele Banatului, Timișoara
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArbFBerSächs	Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, Dresden
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények, Budapest
Aregia	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
Areopolisz	Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok, Székelyudvarhely
ArhMed	Arheologia Medievală, Cluj-Napoca
ArhMold	Arheologia Moldovei, București
Banatica	Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BrukenthalAM	Brukenthal. Acta Musei, Sibiu
Carnuntum Jb	Carnuntum-Jahrbuch. Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte des Donaupraumes, Wien
Carpica	Carpica, Bacău
Castrum	Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele, Budapest
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CercArh	Cercetări arheologice, București
Colloquia	Colloquia: Journal of Central European History, Cluj-Napoca
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungaricae, Budapest
Corviniana	Corviniana, Hunedoara
Crisia	Crisia, Oradea
CsSzMÉ	A Csíki Székely Múzeum Évkönyve, Csíkszereda
Cumidava	Cumidava, Brașov
Dacia	Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Bucarest
Danubius	Danubius, Galați
DissArch	Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae, Budapest
Dolg	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár
Drobeta	Drobeta, Drobeta-Turnu Severin
EL	Erdővidéki Lapok, Barót
EphNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
Emúz	Erdélyi Múzeum, Kolozsvár
FVL	Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Sibiu/Hermannstadt
HOMÉ	A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
Istros	Istros. Muzeul Brăilei, Brăila

ABBREVIATIONS

JAMÉ	A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
JbRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
JromMilSt	Journal of Roman Military Equipment Studies
KHKM	Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Warszawa
Marisia	Marisia (V-). Studii și Materiale, Târgu Mureș
Marmatia	Marmatia, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
MatCercArh	Materiale și Cercetări Arheologice, București
MedArch	Medieval Archaeology, London
MemAnt	Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MIMK	A Molnár István Múzeum Közleményei, Székelykeresztúr
MNMAK	Magyar Nemzeti Múzeum Adattárának Közleményei, Budapest
OH	Opuscula Hungarica, Budapest
PRS	Proceedings of the Royal Society A: Mathematical, Physical & Engineering Sciences, London
PZ	Praehistorische Zeitschrift, Berlin
REA	Revue des études anciennes, Bordeaux
RMM-MIA	Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente istorice și de artă, București
RevBist	Revista Bistriței, Bistrița
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie 1974–), București
SCN	Studii și Cercetări de Numismatică, București
SlovArch	Slovenská Archeológia, Bratislava
SMMIM	Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București
SSz	Soproni Szemle, Sopron
StCercIstorCluj	Studii și Cercetări de Istorie, Cluj
StComSM	Studii și Comunicări, Seria Arheologie, Satu Mare
StComSibiu	Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal, Sibiu
StudUCH	Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica, Sibiu
StudUClujH	Studia Universitatis “Babeș-Bolyai” – Historia, Cluj-Napoca
Terra Sebus	Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis, Sebeș
Thraco-Dacica	Thraco-Dacica, București
UPA	Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn
VAH	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
VjesAMuzZagreb	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
VTT	Veszprémi Történelmi Tár, Veszprém
WA	Wratislavia antiqua, Wrocław
Wiada	Wiadomości Archeologiczne. Bulletin archéologique polonais, Warszawa